

FORTĂREATA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA SUCIDAVA ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DIN SECTORUL DE SUD-EST*

DE

V. BARBU

În anii 1966—1970 pe săntierul arheologic Sucidava (Celeiu — Corabia, jud. Olt), datorită fondurilor sporite puse la dispoziție de Muzeul orașenesc din Corabia, activitatea de cercetare s-a desfășurat în mai multe obiective din orașul roman și din cetățuia romano-bizantină¹. Prin săptăturile din acești ani s-au urmărit : clarificarea în unele porțiuni a traseului zidului de incintă și a sănțului de apărare de la așezarea civilă, cu precizarea unor faze de construcție și refacere ; la cetățuia romano-bizantină, în afara redezvelirii zidului de apărare și a unei serii de construcții interioare în vederea consolidării, restaurării și amenajării muzeistice², s-au căutat elemente suplimentare pentru datarea unor niveluri de locuire. Paralel cu aceste lucrări, din anul 1966 s-au început, pentru prima dată, săptăturile în marea necropolă de la Sucidava, situată la nord de orașul roman. În campaniile din 1968—1969 s-a redezgropat și consolidat piciorul de la portalul podului lui Constantin, pentru a fi inclus în circuitul de vizitare³.

* Textul prescurtat al acestui articol a fost prezentat sub formă de comunicare la a VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor din România (București, 27 nov.—1 dec. 1971).

¹ Săptăturile au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei de științe sociale și politice în colaborare cu Muzeul orașenesc Corabia. Conducerea săntierului a avut-o prof. univ. D. Tudor.

² Paralel cu munca de cercetare, în perioada 1967—1971 s-au efectuat lucrări de consolidare și uneori de restaurare, în limita fondurilor puse la dispoziție de Muzeul orașenesc Corabia. Până acum a fost restaurată și electrificată „Fintina secretă” și s-au consolidat circa două treimi din lungimea zidului de apărare, urmând ca într-un viitor apropiat întreaga fortăreață să intre în atenția Direcției monumentelor istorice. Consolidările au fost făcute cu meseriași localnici sub directa îndrumare a colectivului științific al săntierului care a delegat pe autorul acestor rînduri cu supravegherea lucrărilor. O contribuție deosebită la buna desfășurare a acestor lucrări a adus-o Marcel Ghigeanu, directorul Muzeului orașenesc Corabia.

³ D. Tudor, *Podurile romane la Dundrea de Jos*, București, 1971, p. 167 și 171. Noile elemente prezentate de D. Tudor după Oct. Toropu, *Noi contribuții privitoare la Podul lui Constantin cel Mare*, *Analele Universității Craiova*, sub tipar în 1971 (non vidi). Consolidarea și întregirea unor ruine informe, considerate rămășițe de la un postament care ar fi susținut tablierul podului, s-au făcut sub îndrumarea lui Oct. Toropu.

În cadrul acestui plan complex de cercetare din ultimii ani, conceput și condus de profesorul D. Tudor, șeful șantierului arheologic Sucidava, unul din sectoarele de lucru căruia i s-a acordat mai multă atenție a fost colțul de sud-est al cetății romano-bizantine, unde s-au efectuat săpături

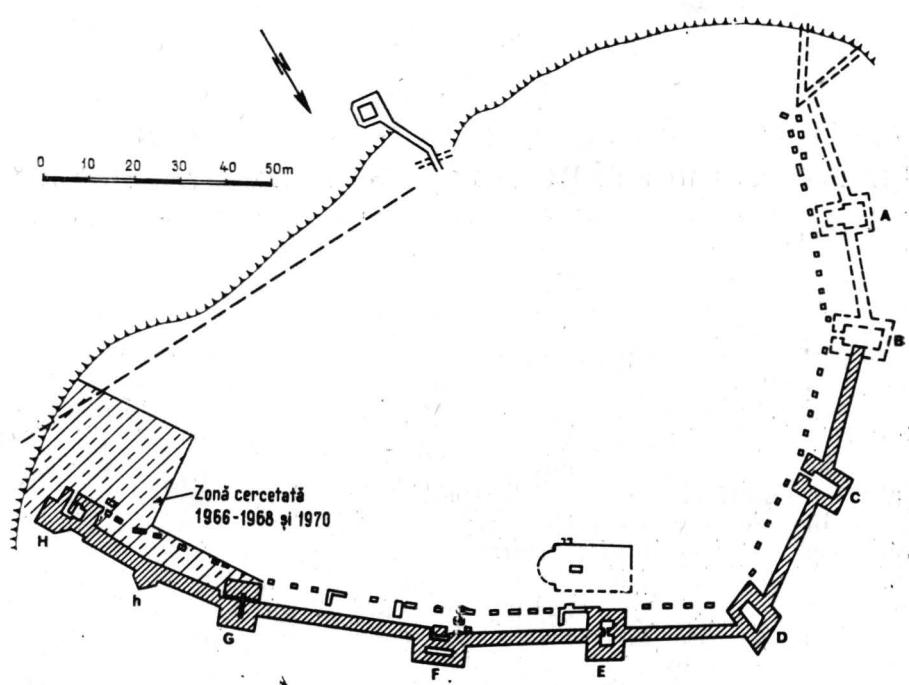

Fig. 1. — Sucidava. Planul fortăreței romano-bizantine, cu delimitarea sectorului cercetat în 1966—1968 și 1970.

în decurs de patru campanii (1966—1968 și 1970)⁴ (fig. 1). Săpăturile, începute în 1966 cu redvezvelirea ultimei curtine de pe latura de est a incintei, au fost continuate în anii următori (1967—1968 și 1970) cind s-au degajat turnurile învecinate ultimei curtine și toată zona adiacentă de pe ambele laturi, cu o extindere în interior, mai mult spre malul de sud al cetății⁵ (fig. 2). Sectorul din colțul de sud-est al cetății, deși cunoscut în bună parte din cercetările anterioare, efectuate în secolul trecut de Cezar Bolliac și Gr. Tocilescu, iar din anul 1936 de prof. D. Tudor⁶,

⁴ Săpăturile din acest sector au fost făcute de prof. D. Tudor, responsabilul întregului șantier arheologic, împreună cu semnatarii acestor rânduri. Au mai participat : Marcel Ghigeanu (1966—1968 și 1970), C. Petolescu (1966 și 1968), Carmen Petolescu (1968), Victor Mihail Neațu (1970) și studenții Maria Șapcă (1970), Dan Rădulescu (1970), Amalia Gilea (1970), de la Institutul de construcții București, pentru ridicări topo.

⁵ Întregul material din acest sector mi-a fost încredințat spre publicare de prof. D. Tudor, fapt pentru care am deosebită placere să-mi exprim gratitudinea și pe această cale.

⁶ Rezultatele săpăturilor efectuate de prof. D. Tudor au fost consemnate mai întâi sub formă de rapoarte : D. Tudor, *Dacia*, 5—6, 1935—1936, p. 387—422; Idem, *Dacia*, 7—8,

a oferit totuși, prin ultimele campanii, o serie de date noi datorită săpării unor suprafețe mai mari, necuprinse în lucrările anterioare, și, mai ales, adincimii la care s-au efectuat de astă dată cercetările. Față de vechile săpături, care din lipsa fondurilor trebuitoare au urmărit traseul zidului de apărare numai prin sondaje în scopul degajării părții superioare și delimitării conturului zidurilor, acum s-a putut cerceta în întregime zidul de incintă și toată zona aferentă lui. Practicarea de astă dată a săpăturii pe o suprafață mai întinsă a fost ușurată prin extinderea zonei de rezervație la un perimetru mai mare decit al cetățuui, încit pământul degajat a putut fi depozitat în afara laturii de sud, consolidind totodată malul amenințat să se surpe.

Pe parcursul sectorului cercetat am găsit suprafețe neafectate de locuințele satului românesc din secolele XIII-XV, scăpate, de asemenea, din atenția căutătorilor de comori și colecționarilor de antichități precum și a celor ce și-au procurat secole de-a rîndul piatra pentru construcții din cetățuia romano-bizantină de la Celeiu. Astfel, pe terenul nederanjat de săpăturile anterioare s-au obținut elemente stratigrafice suplimentare care precizează data întemeierii cetățuui și completează observațiile anterioare cu privire la distrugerile suferite în timpul existenței sale. De asemenea, prin degajarea în întregime a zidului de incintă din acest sector s-au descoperit noi elemente din cadrul sistemului defensiv și s-au putut cerceta fazele de construcție și de refacere, cu adăugirile ce s-au practicat zidurilor de apărare în porțiunea cea mai frămîntată și mai bătută de atacurile barbarilor.

Pînă acum, din toate datele oferite de săpătura din acest sector, nu au făcut obiect de studiu decit două tezaure descoperite în 1968⁷, materialele tîrzii din ultima perioadă a fortăreței⁸ și monedele din ultimele cinci campanii⁹. În cele ce urmează nu mă voi referi decit la zidul de apărare și la observațiile stratigrafice, cu interpretarea succintă a noilor elemente obținute pe baza acestora.

Observații stratigrafice. Cele mai vechi niveluri de viață surprinse pe suprafața cercetată au fost dacice, cu o locuire mai intensă în apropierea zidului de apărare, unde depunerile arheologice din această epocă depășeau uneori grosimea de un metru. (Din săpăturile mai vechi se cunosc, mai ales într-un tell din partea de sud-vest, urme mai vechi, cu elemente Sălcuța, peste care se dezvoltă cultura Coțofeni¹⁰.) Materialul

1937-1940 (1941), p. 359-400; Idem, Dacia, 11-12, 1945-1947 (1948), p. 145-208; Idem, Materiale, 1, 1953, p. 693-742; D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 473-494; D. Tudor, Exspectatus Bujor, Materiale, 8, 1962, p. 555-562; D. Tudor, Materiale, 9, 1970, p. 281-295. În lucrările citate sunt referiri la cercetările și descoperirile anterioare.

⁷ Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 251-295.

⁸ D. Tudor et V. Barbu, *Nouvelles recherches archéologiques dans la citadelle byzantine de Sucidava, en Dacie*, comunicare ținută la al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine, București, 6-12 septembrie 1971, *Résumés-Communications*, p. 161-163.

⁹ Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris).

¹⁰ D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 480; D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, Latomus, vol. 90, p. 21 (de acum înainte prescurtat *Sucidava-Latomus*), amintește de un nivel Vădastra II; Idem, *Orășe, tîrguri și sale în Dacia romană*, București 1968, p. 324 (de acum înainte prescurtat *Orășe...*); Exspectatus Bujor, RevMuz, 4, 1967, 3, p. 211-216.

Legenda

1	Săpături 1966
2	Săpături 1967
3	Săpături 1968
4	Săpături 1970
5	Tezaur monetar I
6	Tezaur monetar II
7	Morminte
8	Cuptor ceramică
9	Grupă de bucăte
10	
11	

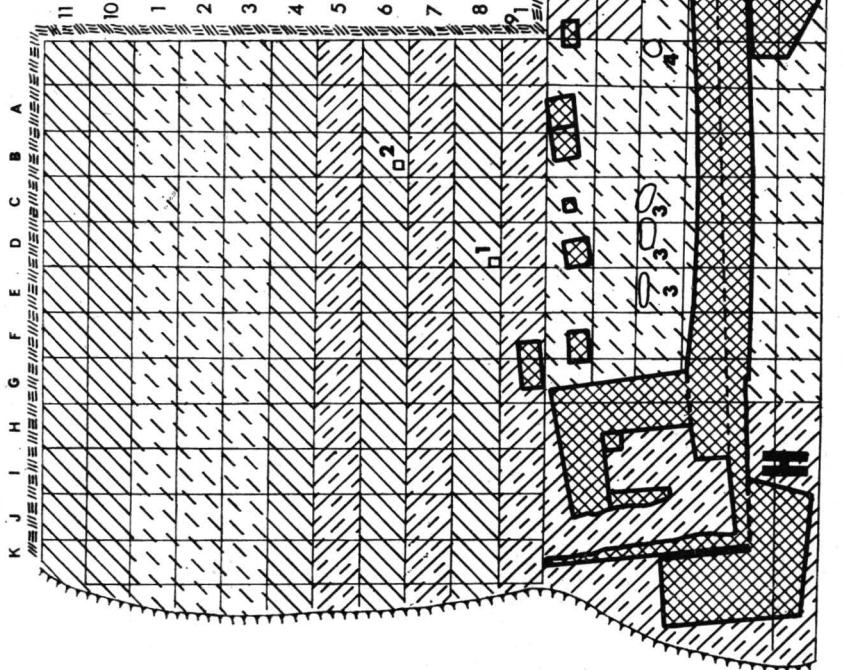

Fig. 2. — Sucidava. Planul săpăturii din sectorul de sud-est al fortăreței, cu localizarea principalelor descoperiri.

ceramic dacic acum descoperit, destul de bogat și variat, datat în secolele II i.e.n. — I e.n.¹¹, cuprinde forme uzuale de vase, între care se intilnesc vasul bitronconic cu apucători, fructiere cu picior de tipuri diferite, ceașca dacică, cana cu o toartă, străchinii și vase mici rituale¹². Din tot materialul dacic descoperit în acest sector s-a observat o frecvență mai mare a vaselor borcan, a străchinilor și a „fructierelor”. Vasele sunt lucrate de mînă sau la roată, din pastă rudimentară sau fină: între cele din pastă fină lucrate de mînă sunt de remarcat „fructierele” cu pereții subțiri și slip negru sau cafeniu cu urme de lustruire.

În săpătura efectuată n-am găsit locuințe geto-dacice întregi, pentru că, ele fiind plasate mai mult spre vecinătatea zidului de apărare, fuseseră deranjate în mare parte de fundațiile zidului și de săpăturile anterioare. De fapt nivelul nu a fost urmărit pe toată suprafața săpată; el a fost cercetat numai în zonele în care s-au făcut sondaje pentru fundațiile fortificațiilor sau în șanțurile de control stratigrafic, efectuate pînă la pămîntul steril: pe cea mai mare parte a suprafeței cercetate, straturile geto-dacice au fost păstrate intacte, urmînd a fi cercetate ulterior. Pe zonele care au cuprins și niveluri de locuire geto-dacică au fost surprinse părți de locuințe cu fragmente de chirpici și vetre, cu un bogat material ceramic. În turnul interior de la marginea de sud a ultimei curtine (turnul H) s-a descoperit o vatră rotundă, bine lipită și arsă la roșu, fără reziduri culinare, pe care erau depuse un vas mare cu picior, de tipul „fructierelor” și cîteva vase mici, rituale. După demontarea acestei vetre, sub ea am găsit alta lucrată în aceeași manieră și, de asemenea, fără resturi culinare. Prezența acestor vetre lucrate îngrijit, a vaselor depuse, în special a celor mici, lipsa cenușei, cărbunilor și a resturilor culinare ne îndeamnă să le considerăm că au aparținut unui sanctuar plasat la marginea de răsărit a așezării¹³.

În cadrul locuirii dacice s-au surprins două incendii care au cuprins toată suprafața cercetată: cel mai vechi, probabil din secolul I i.e.n., ar putea fi pus în legătură cu primele incursiuni ale romanilor la nord de Dunăre¹⁴; următorul incendiu datează de la începutul secolului al II-lea

¹¹ După I. H. Crișan, *Ceramica daco-gelică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, fază a II-a și a III-a, p. 100—107 și 151—153. Din fază a II-a se intilnesc mai ales forme de vase din subfaza II₂ (mjlocul secolului al II-lea i.e.n. — anul 100 i.e.n.).

¹² I. H. Crișan, *op. cit.*; vase bitrinconice cu apucători, p. 110—111 (Tipul II), fig. 40/2, pl. 31/1—2 și mai ales pl. 33/3 (Tipul IV); fructiere, p. 128—131 (Tipul II și III), fig. 55/1—2, 56 și pl. 47/1—4, 49/1—4; ceașca dacică, p. 153—155, fig. 65/3—4 și pl. 46/9—15; cana cu o toartă, p. 176—178, fig. 91—92 și pl. 48—49; străchinii-farfuri, p. 178—182, fig. 95—96. Am citat toate analogiile după lucrarea lui I. H. Crișan; diferențierii de amânunt și discutarea detaliilor vor fi făcute într-un studiu special despre ceramica dacică descoperită în acest sector.

¹³ Sanctuare rotunde sunt cunoscute la geto-daci. Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 66, despre sanctuarul mare de piatră de la Grădiștea Muncelului; C. Daicoviciu și I. H. Crișan, *Materiale*, 5, 1959, p. 395—399; Despre vetre rituale: R. Vulpe, *Materiale*, 3, 1957, p. 231, s-au descoperit șase vetre suprapuse, considerate de prot. R. Vulpe ca „un loc de cult domestic, fiindcă sub vatra cea mai de jos s-a descoperit o groapă conținând un depozit ritual (fig. 7) cu diferite vase întregi și fragmentare de tipuri caracteristice epocii a două a fierului”.

¹⁴ De prin secolul I i.e.n. incursiunile romanilor la nordul Dunării sunt destul de frecvente: *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 285—300 (C. Daicoviciu), cu trimiterile la toate sursele antice referitoare la această epocă; D. Tudor, *OR*³, p. 29—31.

e.n., din timpul cuceririi așezării de către romani (fig. 3). Cât privește primul incendiu el nu împarte ceramica băstinașă în două grupe și nu produce o delimitare prin aceasta a tipurilor de vase și nici o diferențiere între cele două niveluri. Singura remarcă posibilă ar consta în deosebirea calitativă a vaselor, cu o preponderență în nivelul superior a ceramicii rudimentare lucrată de mînă, ceea ce ar presupune un declin meșteșugăresc al geto-dacilor de pe platoul viitoarei cetățui. În ambele niveluri,

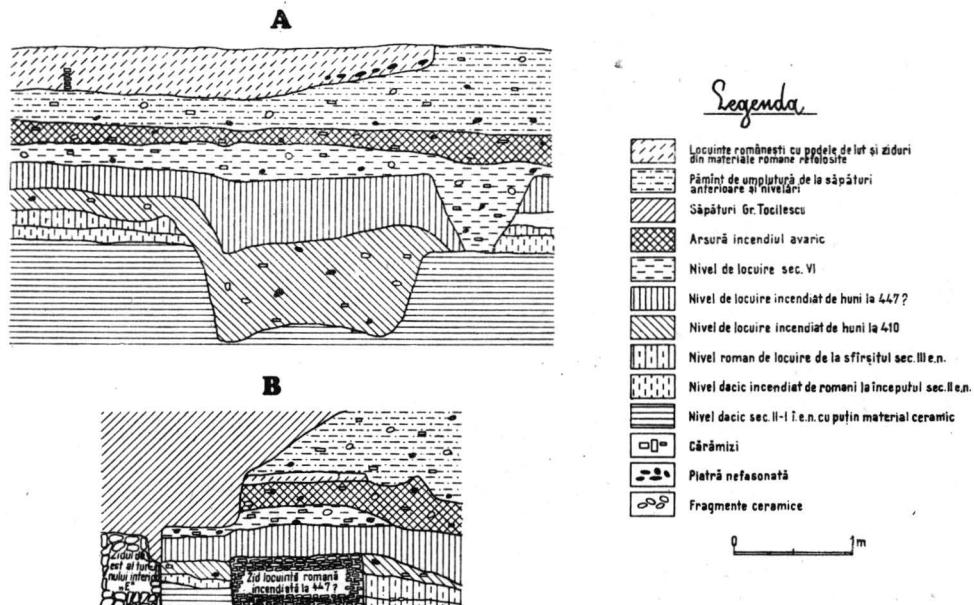

Fig. 3. — Sucidava. Profile : A. profilul malului de est, carourile 3—3F (1967); B. secțiune Turnul E — Basilică (SB); profilul malului de est (1971).

alături de ceramica băstinașă s-a găsit ceramică de import; în nivelul inferior sunt de semnalat cîteva fragmente de amfore elenistice de tipul Heracleea Pontică și din vase cu firnis negru de proastă calitate, iar în nivelul superior ceramică italică și fragmente de vase aduse din sudul de tradiție elenistică (fragmente din căni cu două torți de tip pergamenian sau samian, urcioare vopsite în roșu închis cu reflexe metalice). Cantitatea foarte redusă a ceramicii de import dovedește slaba dezvoltare a relațiilor de schimb între populația băstinașă și lumea elenistică și română, deși situarea așezării în vecinătatea Dunării ar presupune o facilitare a schimburilor comerciale¹⁵. Același lucru se confirmă prin ab-

¹⁵ În alte așezări de pe malul Dunării materialele de import elenistic și roman sunt mult mai abundente. *Exempli gratia*: Exspectatus Bujor, Materiale, 3, 1957, p. 247—248; Idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 171—180; Idem, Materiale, 5, 1959, p. 374—376 (în M. 21, 31 și în cimitirul II); Idem, Materiale, 7, 1961, p. 297—298; Bucur Mitrea, C. Preda și N. Anghelușcu, Materiale, 8, 1962, p. 369—372; G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 373—

sența totală a monedelor dacice, elenistice și romane din nivelurile dacice, fapt semnalat și în săpăturile anterioare de la Celeiu¹⁶.

În urma celui de al doilea incendiu, care a cuprins tot platoul, locuințele băstinașe nu mai sunt refăcute, pentru că noii cuceritori, romani, au ridicat mai la nord, sub vatra satului Celeiu, o așezare mult mai întinsă.

De la începutul secolului al II-lea e.n. teritoriul fostei așezări autohtone de pe actuala cetățuie este folosit mai mult de un secol și jumătate ca cimitir¹⁷. În sectorul de sud-est au apărut în ultimele campanii patru morminte — trei de incinerație și unul de înhumăție — datate cel mai tîrziu la începutul secolului al III-lea e.n. Deși în acest sector au apărut numai patru morminte romane, descoperirile anterioare scoseseră la iveală un număr mai mare de morminte din secolele II și III e.n., unele în *cistae* de piatră sau de cărămidă, atît pe platou cît și în imediata lui apropiere, în spațiul dintre el și zidul de sud al orașului roman, ceea ce dovedește că incinerările și înhumările din această zonă au fost practicate sistematic, într-un cimitir¹⁸.

În ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n. peste cimitirul roman anterior se ridică o cetate romană, întărîtă cu zid de apărare. De la această dată cetățuia va fi locuită, cu unele intreruperi, pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea e.n., cînd va cădea sub presiunea populațiilor avaroslave. Această existență de peste trei secole, bine atestată stratigrafic, este oglindită, de asemenea, și în refacerile și în modificările zidului de apărare.

Pe suprafața cercetată, în sectorul de sud-est, au fost surprinse trei niveluri de incendiu din epoca romană (am exceptat pe cel de la începutul secolului al II-lea e.n., cînd romani cucerică așezarea dacică), dintre care două erau cunoscute din săpăturile anterioare (fig. 3) : cel datat de prof. D. Tudor în 447 e.n., din timpul incursiunilor hunilor¹⁹, și cel avaro-

381. Chiar și în așezări dacice din interiorul țării s-au descoperit, uneori, mai multe obiecte de import. Cf. : R. Vulpe, *Materiale*, 3, 1957, p. 231—235 și fig. 7 și 11; Idem, *Materiale*, 6, 1959 p. 316 și fig. 12/2—5; Idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 331—333. Pentru întreaga Oltenie descoperirile de obiecte de import, anterioare cuceririi romane, vezi D. Tudor, *OR³*, p. 25—26.

¹⁶ D. Tudor, *AO*, 20, 1941, p. 61—69 și 21, 1942, p. 39—49; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 23—24 (denarii republicanii din secolele III—I.e.n. menționati sunt din descoperiri întimplătoare); Idem, *OR³*, p. 25—29, unde sunt enumerate toate tezaurele republicane (de la Sucidava nu este menționat nici unul).

¹⁷ D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 23; Idem, *Sucidava*, București, Editura Meridiane 1966, p. 11 (de acum înainte prescurtat *Sucidava-Meridiane*), plasează cimitirul în secolele II—III, cu înhumări romane timp de un secol și jumătate; Idem, *Materiale*, 9, 1970, p. 287 : în Secțiunea XVIII, efectuată în 1963 „Descoperirea cea mai importantă din această secțiune este însă o necropolă din secolele II—III ce existase pe cetate și se legă cu cea din secțiunea S. VIII”. Idem, *Orase...*, p. 325 (datează cimitirul „pînă la finele veacului al III-lea e.n.”, ceea ce nu ar fi fost posibil în urma recentelor rezultate).

¹⁸ Cele mai multe s-au descoperit între zidul de nord al cetățuiei și cel de sud al orașului roman. Cf. D. Tudor, *Materiale*, 9, 1970, p. 284 : săpăturile efectuate în 1961 (Secțiunea VIII) „au precizat aici existența unei puternice necropole romane din secolul II e.n.”. Informații suplimentare despre aceste descoperiri, publicate pînă acum numai sumar în rapoarte de săpătură, mi-au fost furnizate cu multă amabilitate de prof. D. Tudor, fapt pentru care îmi exprim toată gratitudinea.

¹⁹ În unele locuri stratul de incendiu depăsea o jumătate de metru : D. Tudor, *Exspectatus Bujor, Ana Matroșenco, Materiale*, 7, 1961, p. 476; D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 85; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 22; acest nivel de incendiu a fost datat de prof. D. Tudor prin trei tezaure monetare : D. Tudor, *Dacia*, 7—8, 1937—1940 (primul tezaur); Idem, *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 198—201 (al doilea și al treilea tezaur); Idem, *RIR*, 15, 1945, 2, p. 151—153; Idem, *RIR*, 15, 1945, 3, p. 343—344.

slav, din timpul lui Mauriciu Tiberiu²⁰. Nivelul de incendiu depistat acum pentru prima dată a putut fi plasat în jurul anului 410 e.n., pe baza a două tezaure monetare descoperite în 1968²¹. Din cît s-a putut constata în acest sector și din săpăturile efectuate în 1971 pe latura de vest și de nord, distrugerea din jurul anului 410 e.n. a fost generală, datorată unei pîrjoliri intense, săcăsirea greu de presupus că cetățuia a mai opus o forță mare de rezistență atacurilor din 447 e.n., nefiind, probabil, refăcută în întregime²².

A fost surprins și de astă dată *hiatus*-ul monetar dintre domnia lui Teodosius II și Iustin I, cunoscut deja din săpăturile anterioare²³; o singură monedă Anastasius (emisă între anii 498–518), un *follis* de bronz descoperit în 1967 în afara turnului exterior din colțul de sud-est, este o doavadă minimă și neconcludentă pentru restrîngerea perioadei de părăsire a cetățuia²⁴. De altfel acest *hiatus* se reflectă și în materialul ceramic: amforele cu striuri drepte sau în val, frecvente în alte așezări mai ales în această perioadă, se găsesc aici destul de rar.

A fost confirmată, de asemenea, și prin săpăturile din acest sector, datarea ultimului nivel de viață romano-bizantin; cele mai recente monede sunt de la Mauriciu Tiberiu, emise în 585/6, 587/8 și 592/3²⁵.

Acestea sunt principalele etape precizate stratigrafic în așezarea băstinașă și în cetățuia romano-bizantină Sucidava prin săpăturile efectuate în ultimii ani în sectorul de sud-est; unele elemente, deși cunoscute din săpăturile mai vechi, au fost menționate din nou pentru a întări veridicitatea datelor furnizate de cercetările anterioare. Elementele noi sunt importante pentru primele niveluri de viață geto-dacică și romană.

Zidul de apărare. În discuție este zidul de apărare din sectorul de sud-est, format din ultima curtină împreună cu cele două turnuri care o încadrează (turnurile G și H) și cu un turn mic exterior (turnul h), plasat cam la mijlocul lungimii curtinei²⁶ (fig. 4).

Cunoscut în bună parte datorită săpăturilor anterioare, efectuate de prof. D. Tudor în 1936 și în 1946²⁷, zidul de apărare a oferit acum o serie de date noi, unele destul de importante, care schimbă mult din ceea ce se știa, săcăsirea rediscutare a incintei din acest sector, cu descrierea elementelor suplimentare, am socotit-o mai mult decât necesară. Noile

²⁰ D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 122–124; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 28–29; Idem, *OR*³, p. 466–467.

²¹ Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Dacia*, N.S., 14, p. 251–295.

²² Datorită incursiunilor repeatate ale hunilor și ale altor popoare puse în mișcare de ei, nu a fost răgaz în răstimpul dintre 410–447 pentru refacerea temeinică a cetățuia. Cf. Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Dacia*, N. S., 14, p. 294–295.

²³ D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 105–106; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 24; Idem, *OR*³, p. 211; Idem, *Orășe...*, p. 340.

²⁴ D. Tudor, *OR*³, p. 465.

²⁵ Vezi mai sus nota 16 și la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris).

²⁶ Am păstrat pentru turnuri notația profesorului D. Tudor, cu acceptarea unor modificări făcute de domnia sa în cele mai recente lucrări: D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 80, fig. 16, din care pentru „pînten” am păstrat notația h; Idem, *Materiale*, 9, 1970, fig. 1, de unde am adoptat notația H pentru turnul din colțul de sud-est, notat în lucrările anterioare cu g.

²⁷ D. Tudor, *Dacia*, 5–6, 1935–1936, p. 389–400; Idem, *Materiale*, 1, 1953, p. 693–699. El a mai fost cercetat parțial, prin secțiunea a XV-a, efectuată în 1958: D. Tudor, *Exspectatus Bujor și Ana Matrosenco*, *Materiale*, 7, 1961, p. 485–488.

precizări sunt utile pentru că zidul de apărare din sectorul de sud-est a suferit cele mai multe transformări în tot cursul existenței cetății, încit a ajuns să se deosebească net de restul incintei.

Prin săpăturile anterioare, în special cele efectuate de Cezar Bolliac și Gr. Tocilescu, executate uneori la adâncimi mai mari în apropierea zidurilor, au fost distruse nivelurile de locuire din vecinătatea zidurilor încit s-au pierdut pentru totdeauna unele elemente prin care s-ar fi putut, eventual, data stratigrafic etape sau faze din construcția și refacerea zidurilor. Datarea fazelor din acest sector a rămas să se facă fie comparativ cu elemente din alte părți ale incintei, unde s-au găsit sau se vor găsi

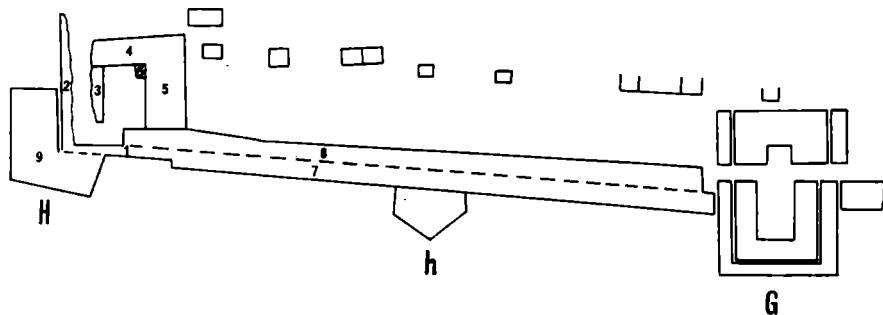

Fig. 4. — Sucidava. Planul ultimei curtine și a turnurilor G, H și h, cu fazele de construcție și refacere.

elemente mai precise, fie printr-o plasare cronologică a fazelor prin compararea detaliilor constructive chiar din acest sector. În stadiul de astăzi al cercetărilor ultima variantă rămîne metoda pe care o vom folosi cu precădere, căutind totodată, pe cît va fi posibil, să găsim corespondențe cronologice pentru unele refaceri în datele oferite de stratigrafia sectorului respectiv.

Zidul curtinei are o grosime de 3,00—3,40 m, cu mult mai mare față de a celorlalte ziduri (1,60 m), obținută prin adăugarea la un moment dat a unui zid pe fața interioară. Zidul acestei curtine a suferit multe refaceri în ultimul secol de existență a cetății. Admitând că inițial el a avut tot 1,60 m grosime, cum se păstrează în restul incintei, atunci acest zid este cel menționat de Procopius, deci construit în epoca lui Iustinian sau poate ceva mai devreme, pe timpul lui Iustin I; prin urmare toate refacerile și adăugirile practicate sunt ulterior acestei date. Și acest lucru este normal pentru că după *hiatus*-ul dintre domnia lui Theodosius II și Anastasius I sau Iustin I, este greu de admis că zidurile anterioare acestei părăsiri temporare a cetății să mai fi fost în picioare și apte pentru a îndeplini aceeași funcție pe tot traseul incintei după ce au stat în ruină cîteva decenii²⁸. De aceea, fără riscul de a gresi, admitind

²⁸ În unele locuri, mai ales la turnurile G, F și E, care au fost de curind redescoperite, se observă clar faze mai vechi decât refacerea generală menționată de Procopius, atribuite, negreșit, incintei secolului al IV-lea. Diferențe de construcție se observă și în zidăria din partea inferioară a curtinelor, cele de pe latura de nord fiind, întrucîntă, deosebite față de cele de pe latura de vest. Cu toate diferențele semnalate, zidurile curtinelor au avut și înaintea refacerii de la începutul secolului al VI-lea cam aceeași grosime (circa 1,60 m).

că incinta în felul cum se prezintă astăzi a fost construită sau refăcută în mare parte la începutul secolului al VI-lea e.n., această dată trebuie să o considerăm un *terminus post quem* al tuturor transformărilor și refacerilor din sectorul de sud-est. Poate că la ridicarea zidurilor au fost folosite fundații sau chiar porțiuni mai vechi, ceea ce ar fi explicabil; din acest timp ar data o mare parte a zidurilor subțiri din componența celui actual. În structura ultimei curtine se observă că sunt încastrate, în afara celui amintit mai înainte (nr. 7), o serie de fragmente din ziduri mai vechi, din perioada de început a cetății și din cea constantiniană; acest lucru este firesc dacă ne gîndim că în tot timpul existenței sale incinta cetății romano-bizantine de la Sucidava a avut aproape același traseu, urmând, întrucîtva, configurația terenului. Aceasta se observă mai ales în fundația părții adosate în interior (nr. 8), cînd, pentru îngroșare, au fost incluse zidurile anterioare, surprinse pînă acum în mai multe puncte în interiorul ultimei incinte, în imediata ei apropiere²⁹.

Față de zidul inițial gros de 1,60 m și de adăugirea prin care se ajunge la 3,00–3,40 m, zidul acestei curtine a mai suferit o serie de refaceri și de reparații încît în momentul de față cu greu se mai poate vedea structura sa inițială.

Prin diferențele de mortar și de material constructiv se disting net unele refaceri pe care le-a suferit această curtină. În general, pe baza analizei structurii zidului, se pot desprinde următoarele etape mari de construcție și refacere: a. Contemporană restului incintei, cu zid subțire de 1,60 m, datată în vremea lui Iustinian sau poate chiar mai timpuriu, în timpul lui Iustin I. Zidul este format dintr-un parament subțire din blocuri de calcar, semifasonate, de dimensiuni diferite, uneori mai mari spre bază, unele refolosite din construcții mai vechi: emplectonul este făcut din bolovani de piatră legați cu un mortar bun, cu puțin adăos de praf și bucăți de cărămidă. b. Este etapa în care se produce îngroșarea zidului prin adosarea din interior, plasată cronologic curind după prima, poate tot în timpul lui Iustinian, pentru că maniera de lucru – briuri de cărămidă alternate cu rînduri de blocuri – este comună în restul incintei, mai ales în partea de vest, unde zidul s-a păstrat pe o înălțime mai mare. Această alternanță, destul de neregulată și neuniformă, se observă numai la această curtină și se întâlnește numai pe fața interioară, unde reparațiile și modificările ulterioare sunt mai mici decât pe latura exterioară. c. În această etapă se produc ultimele reparații, mai mari, cu modificări mai ales în zidăria feței exterioare, cînd se introduc rînduri de cărămizi mai mari decât cele din restul zidurilor ($0,46 \times 0,46 \times 0,08$ m); cărămizi de același modul se găsesc în construcția celor două turnuri exterioare, cel din mijlocul curtinei și cel din colțul de sud-est, care sunt contemporane cu această etapă. Această reparație, probabil ultima din timpul existenței cetății de la Sucidava, a fost făcută în urma distrugerii

²⁹ În ultimele campanii au fost descoperite urmele unui zid mai vechi. De multe ori, pînă acum, datorită faptului că zidul era distrus cam pînă la nivelul de călcare a fost socotit de prof. D. Tudor ca pavaj de rend (D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 81). Modul de nivelare a zidurilor mai vechi pentru a folosi ca drum de rond se mai întâlnește și în alte cetăți. Cf. Dušan Pribaković, *Cetava, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er–VI-e s., Anciennes cultures du Djerdap*, Belgrad, 1969, p. 89.

sau deteriorării parțiale a zidului, cînd au existat breșe, completate în același timp, pentru că, în unele locuri cărămizi de aceleași dimensiuni apar și pe latura interioară a curtinei.

Dintre cele două turnuri care încadrează curtina, cel de la capătul de sud (turnul H) prezintă multe detalii interesante și chiar părți importante din componența sa, nereperate de cercetările anterioare. Astfel, turnul exterior de la extremitatea sudică a curtinei (nr. 9) (fig. 5), fiind

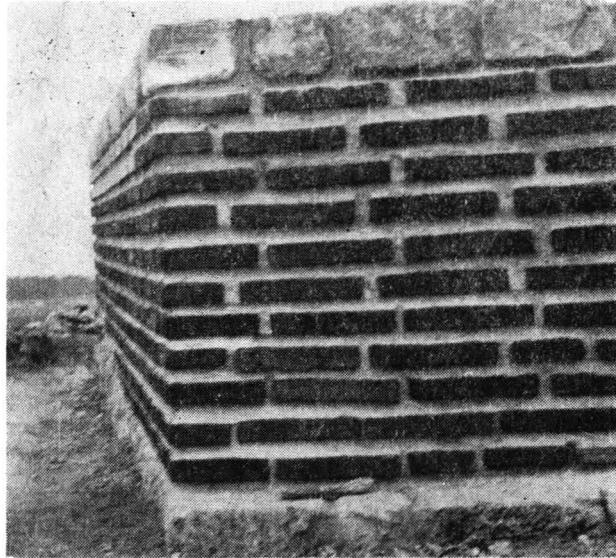

Fig. 5. — Sucidava. Turnul H exterior (nr. 9).

situat în vecinătatea rîpei, a scăpat cercetărilor de pînă acum, care s-au rezumat, în acest sector, numai la delimitarea formei turnului interior; el a fost descoperit și săpat în întregime în campania din 1967. Din toate turnurile sistemului de apărare a cetății acesta prezintă cele mai multe particularități.

Turnul, sau mai bine zis colțul de sud-est al zidului a fost construit încă din prima fază a ultimei incinte, de cînd era în funcțiune numai zidul subțire din cadrul curtinei care, prelungit în afara ei, forma cele două laturi exterioare ale turnului interior (fig. 4, zidurile nr. 1 și 2). Tipul constructiv și materialele folosite sunt aceleasi ca la zidul subțire, faza inițială a curtinei (etapa a). Pandantul din interior al acestor ziduri nu l-am surprins; zidurile care formează acum laturile interioare ale turnului sunt de altă factură, mai ales în partea superioară, supusă mai multor refaceri. Fundațiile celor două ziduri din interiorul turnului (cel de vest și cel de nord, fig. 4, nr. 4 și 5) au întrucîntva similitudini cu cele exterioare (zidul de est și cel de sud, fig. 4, nr. 1 și 2), dar nu pot fi contemporane. S-ar putea presupune că la un moment dat turnul interior ar fi avut o

formă aproape pătrată, dar mai apoi, cu ocazia unei refaceri, cînd se îngroașă zidul curtinei sau la altă reparație ulterioară se modifică și turnul interior, adăugîndu-se un zid în partea de sud (fig. 4, zidul nr. 3), paralel cu cel exterior de sud de la prima formă a turnului (zidul nr. 2), obținîndu-se, în acest fel, o intrare „în melc” în interiorul turnului. După compoziția mortarului (cu foarte multe bucăți de cărămidă) el este mai apropiat ca epocă de stîplul din colțul de nord-vest (fig. 4, zidul nr. 6).

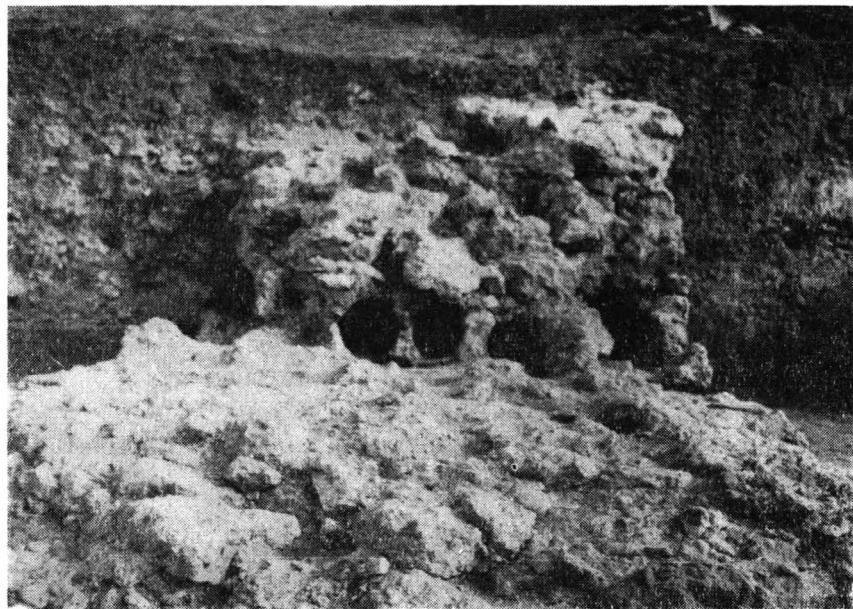

Fig. 6. — Sucidava. Canale pentru tiranți din fundația zidului de apărare din colțul de sud-vest al fortăreței.

De asemenea, în fundația acestui zid (nr. 3) și a stîlpului (nr. 6) se află în partea inferioară, în apropiere de nivelul de loess, lăcașuri ale tiranților, destul de dese (la stîlp pe o lungime de 1,28 m sînt cinci), de formă cilindrică ($d = 0,20 - 0,24$ m), în care s-au găsit urme de lemn³⁰; același tip de lăcașuri s-a găsit și în colțul de sud-vest (fig. 6). Prin adosarea acestui zid la cel de vest al turnului, fără o legătură cu el, prin fundația lui care este cu cel puțin un metru mai sus decît a celorlalte ziduri, se dovedește că a fost făcut în pripă, poate ca o măsură de ultim moment pentru întărirea fortificației.

La o nouă refacere a turnului interior, pentru rezistență, i se adaugă în colțul de nord-vest un stîlp pătrat cu latura de circa 1,20 m (zidul nr. 6). După calitatea mortarului (var cu nisip, mult praf de cărămidă și bucăți de cărămidă) acest stîlp este un adaos tîrziu, poate chiar ulterior zidirii

³⁰ Lăcașuri longitudinale și transversale au mai fost descoperite la diferite niveluri, dar nu în fundație ci în embletonul ultimei curtine de pe latura de est, în partea adosată.

turnului masiv exterior (nr. 9). Ridicarea acestui stilp coincide cu o reparare a zidurilor de vest și de nord ale turnului interior (zidurile nr. 4 și 5), pentru că de la o anumită înălțime zidăria stilpului face legătură cu cea a acestor ziduri. Interesantă această adăugire prin care se mărește rezistența zidurilor interioare, deși pericolul mare era din afară; ea s-ar explica prin umplerea în întregime a turnului cu pămînt, astfel că pentru rezistență la presiunea interioară ar fi fost necesară întărirea colțului de nord-vest. Pentru această ipoteză pledează și o zidărie din bolovani cu mortar slab de var care legă, mai degrabă ca o umplutură, zidurile paralele (nr. 2 și 3) de pe latura de sud a turnului, care făceau intrarea „în mele”.

Turnul exterior din acest punct (nr. 9) se deosebește de toate celelalte turnuri exterioare de pe parcursul incintei. Împreună cu cel mic de la mijlocul ultimei curtine (turnul h), pot fi date, ca refacerile din a III-a etapă ale curtinei, în ultimele decenii de existență ale cetățuiei³¹. Acest turn, adosat celui interior, a fost construit odată cu ultimele reparații ce s-au practicat zidului în acest sector. El a fost ridicat într-un moment în care zidurile turnului interior erau distruse în mare parte (se mai păstraau 1,50–2,00 m peste nivelul fundației), încât, de la o anumită înălțime, ele au fost înglobate în noua zidărie a turnului exterior (nr. 9). Turnul exterior este masiv, cu o fundație puternică din bolovani legați cu un mortar de bună calitate; de la nivelul fundației, după o egalizare cu blocuri mari de piatră semifasonată, pornește turnul propriu-zis, zidit la partea inferioară din cărămizi (11 rînduri), după care urmează rînduri de blochete (s-au găsit numai din primele două rînduri). Cărămizile de dimensiuni mari ($0,46 \times 0,46 \times 0,08$ m) și mortarul cu multă cărămidă pisată, colorat intens în roșu datorită adaosului de praf de cărămidă se întâlnesc numai la acest turn, la cel mic de la mijlocul curtinei, la stilul patrat din interiorul acestui turn (nr. 6) și la reparațiile din a treia etapă de refacere a curtinei.

Prin conturul său de patrulater neregulat, turnul exterior nu corespunde celui interior și nici nu este plasat întru totul în fața acestuia: rostul lui nu a fost de pandant turnului interior ci de întărirea colțului format de zidurile nr. 1 și 2. Probabil că la amplasamentul său s-a ținut seama în primul rînd de configurația terenului, care i-a determinat forma. Cert este că prin modul construcției corespunde cerințelor și scopului pentru care a fost ridicat, pe el putîndu-se monta arme de apărare îndepărtate spre ambele laturi ale acestui colț de cetăție.

Turnul de la mijlocul curtinei (turnul h), construit în același timp cu cel exterior de colț (turnul H, nr. 9), are o formă pentagonală, de fapt jumătate dintr-un hexagon cu latura de 2,80 m (fig. 7). Este adosat curtinei și zidăria lui nu se leagă cu cea a zidului de apărare decât în partea superioară, la fel ca la turnul H exterior. Așezat pe o fundație din blocuri nefasonate legate cu mortar roz, de bună calitate, este construit din rînduri

³¹ Pentru sistemul constructiv vezi *Anciennes cultures du Djerdap*: Emil Čerškov, *Hajducka Vodenica, forteresse romaine et paléobyzantine, IV-e – VI-e s.*, p. 143; Nevenka Petrović-Ljubica Zotović, *Boljetin-Gradac sur la rivière Lepena, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er – VI-er s.*, p. 105–106; Petar Petrović, *Saldum = „Gradac”, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er – VI-er s.*, p. 95. Dragoslav Piletić, *Vesnik-Vojni Muzej*, 16, Belgrad, 1971, p. 24.

duri de blocuri mici de piatră fasonată, alternate cu brâuri de cărămidă³². Nu s-au păstrat decât la bază trei rînduri de blocuri, apoi un brâu de cinci rînduri de cărămidă, după care urmau iarăși rînduri de blocuri de piatră. Fiind foarte distrus, mai ales în partea superioară, nu i se putea determina ușor forma, încit părea, la prima vedere, ca un fragment dintr-un zid lung, adosat curtinei. Aceasta l-a determinat pe prof. D. Tudor să-l socotească „un puternic contrafort” care „mărea rezistență zidului și temeliilor lui”³³. Numai după adîncirea săpăturii ne-am dat seama că avem de a face cu un turn mic și masiv. Datorită stării în care se găsea (colțul exterior al turnului era complet distrus), pentru a-i determina forma, colțul din mijloc a fost întregit prin unirea laturilor; exactitatea întregirii a fost confirmată și printr-un bloc de piatră fasonată, găsită în dărîmăturile din apropiere, care avea același unghi cu cel obținut prin prelungirea laturilor.

Prin amplasarea acestui turn s-a căutat să se remedieze o deficiență de concepție constructiv-strategică, întrucât, pînă la ridicarea lui, această curtină, deși cea mai expusă atacurilor barbare, era cea mai lungă (35 m, față de circa 21—25 m cît măsoară celelalte). Rostul „contrafortului” prof. D. Tudor îl socotea tot ca rezistență într-un punct în care „zidul se fringea puțin la jumătatea sa”³⁴. La amplasarea turnului în acest punct s-ar fi putut ține seama de curbura zidului, vizîndu-se pe lingă rolul defensiv (de susținere a mașinilor de apărare montate pe el) și rolul de a mări rezistența curtinei.

Tipul de construcție al acestor două turnuri massive și materialele folosite, mai ales cărămizile de același modul, se întîlnesc în multe cetăți din provinciile de la Dunărea de Jos și chiar de pe *limes*-ul danubian³⁵.

Cit privește turnul de la extremitatea nordică a curtinei (turnul G) și la el se observă mai multe faze de refacere și transformare. Deoarece prin tipul constructiv, formă și materiale folosite în zidărie se asemănă cu turnurile de pe laturile de vest și de nord, descrierea lui va face obiectul unui alt studiu³⁶.

Aceleași faze de construcție și refacere, observate la zidul de apărare din acest sector, s-au constatat și la stilpii din interior, din imediata vecinătate a zidului, folosiți pentru susținerea acoperișului barăcilor adosate incintei (fig. 8). În această zonă a barăcilor au fost găsite în 1968 cele două tezaure monetare³⁷, iar în barăci similare, dar în alte sectoare, au fost descoperite cele trei tezaure publicate de prof. D. Tudor³⁸. Etapele de

³² Turnuri cam de același dimensiuni și construite în aceeași manieră, chiar cu alternanță de cinci rînduri de cărămidă, se află la un *castellum* de lîngă *Tabula Traiana*, ridicat în vermea lui Iustinian (v. Emil Čerškov, *op. cit.*, p. 143—144 și pl. 55).

³³ D. Tudor, *Materiale*, 1, 1953, p. 694—695. Mai recent, în *Sucidava-Latomus*, p. 109, constată: „D'après les dernières observations, il semble que nous avons affaire à un barrage (une autre passerelle?) jeté au-dessus du fossé de la citadelle”, ceea ce, după ultimele săpături, s-a dovedit că era neintemeiat.

³⁴ D. Tudor, *Materiale*, 1, 1953, p. 694.

³⁵ Pentru malul drept al Dunării, zona „Porțile de Fier”, vezi notele 31 și 32.

³⁶ Va fi republicată de prof. D. Tudor împreună cu autorul acestor rînduri după ce se va redescoperi în întregime incinta și zona aferentă din interior.

³⁷ Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 252—253.

³⁸ D. Tudor, *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 388—389; Idem, *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 198—201; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 85; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 38; Idem, *OR*, p. 126.

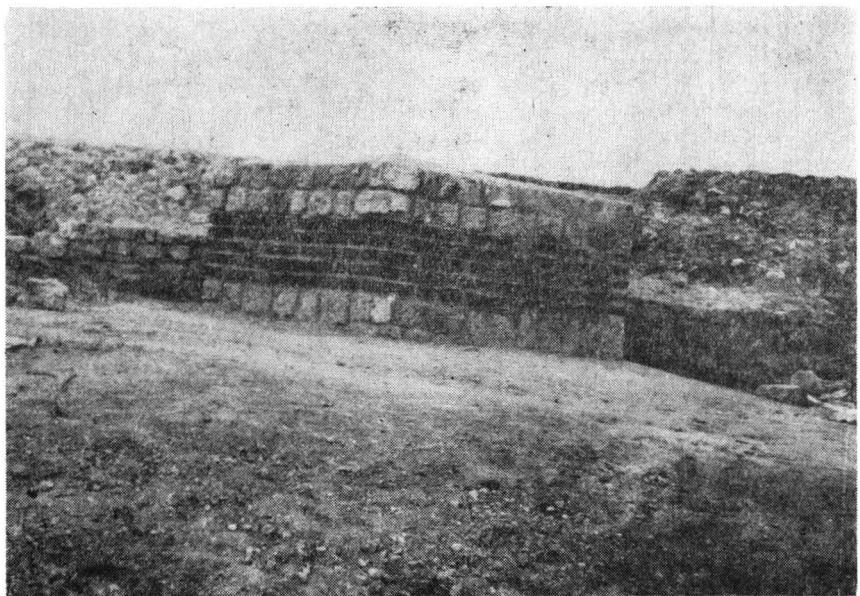

Fig. 7. — Sucidava. Turnul h.

Fig. 8. — Sucidava. Ultima curtină și stilpii pentru susținerea barăcilor. Vedere din interiorul fortăreței.

construcție și de refacere a stilpilor de susținere cît și tezaurele monetare dovedesc că, odată cu distrugerile zidului de apărare, au avut de suferit și locuințele din imediata lui apropiere.

Din mărturiile oferite de săpătura din sectorul de sud-est un interes deosebit prezintă primul nivel roman, care readuce în discuție data întemeierii fortăreței de la Sucidava. Cît privește problema incursiunilor hunilor și distrugerii din jurul anului 410 e.n., ea a fost recent tratată cu ocazia publicării celor două tezaure monetare descoperite în 1968 ³⁹. În cele ce urmează ne vom opri atenția asupra problemelor ridicate de primul nivel roman.

S-a afirmat pînă acum că „Cea mai puternică și însemnată fortificatie ridicată de Constantin în nordul Dunării, care constituia punctul de sprijin și de plecare pentru planurile de recucerire, era la Sucidava, zidită din temelii ca strajă la capătul podului” ⁴⁰. Lipsa izvoarelor istorice și epigrafice, greutatea efectuării de săpături pe suprafețe mari și la adincime l-au condus pe prof. D. Tudor la aceste concluzii și l-au determinat să asocieze ridicarea fortăreței de la Sucidava de construirea podului din apropiere, plasînd-o, astfel, tot în vremea lui Constantin. Argumentarea era destul de plauzibilă, încît, la descoperirea primelor fragmente ceramice și monede din secolul al III-lea e.n., am fost tentați să credem că este vorba de o locuire accidentală, de scurtă durată. Numai în urma degajării primului nivel roman de pe toată suprafața cercetată, cînd s-a remarcat prezența constantă a materialului ceramic și a monedelor emise de împărații din a doua jumătate a secolului al III-lea, în special Gallienus, Claudioz al II-lea și Aurelian, și în număr mai mic de la Probus, Carinus și Diocletian, ne-am putut da seama că a existat o locuire intensă în ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n.; uneori, în unele carouri, numărul monedelor de la Gallienus, Claudioz al II-lea și Aurelian au întrecut pe cele din vremea lui Constantin ⁴¹. Deosebit de interesantă este frecvența monedelor de la Gallienus și Claudioz al II-lea, de obicei în număr mic în restul așezărilor din Oltenia și aproape inexistente în tezaure ⁴².

Pentru datarea unui nivel de locuire în secolul al III-lea e.n. pledează și o serie de elemente din descoperirile mai vechi. Astfel, materialele arheologice din secolul al III-lea e.n. au fost semnalate de săpăturile anterioare în mai multe puncte din cuprinsul cetății, dar au fost considerate ca

³⁹ Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 290–295.

⁴⁰ D. Tudor, *OR*³, p. 432; aceeași idee a mai fost susținută: Idem, *Sucidava-Latomus* p. 79; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 36; Idem, *Orase...*, p. 338–339.

⁴¹ Vezi catalogul monedelor descoperite în acest sector la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris)

⁴² Din cele 50 de tezaure imperiale cunoscute pînă în 1968 (D. Tudor, *OR*³, p. 125–129) numai într-unul singur, cel de la Viișoara, încă inedit, se găsesc monede Gallienus și Aurelian. Sint de adăugat mai de curind: O. Toropu și E. Nicolescu, *Comunicări*, Seria Numismatică, 3, Academia R. S. România, Centrul de istorie, filologie și etnografie Craiova, 1968, p. 5–6 (din partea noastră cu rezerve asupra modului de descoperire și recoltare a monedelor); Bucur Mitrea, SCN, 5, p. 115–142, ultimele monede romane fiind de la Valerian tatăl (Lotul I, nr. 193–194).

rezultat al unor locuiri sporadice, care nu ar fi aparținut unui castru⁴³; cîteodată s-au descoperit chiar locuințe din secolul al III-lea e.n., dintre care una, destul de îngrijit lăsată, avea zidurile din blocuri de piatră și pavaj de cărămidă⁴⁴. Toate aceste descoperiri mai vechi, reconsiderate și socotite în acest context general, dau un aspect mai concludent pentru răspindirea nivelului roman de locuire din a doua jumătate a secolului al III-lea pe aproape toată aria fortăreței⁴⁵. Acestora li se adaugă cărmizile stampilate ale cohortelor III și IV din *Legio V Macedonica*, care mărturisesc, de asemenea, despre existența, încă din ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n., a așezării romane de pe podișul de la sud de orașul roman⁴⁶.

Locuirea din secolul al III-lea, chiar dacă este atestată pe o suprafață întinsă, ar fi putut fi de tipul așezărilor extramurane cu o existență sporadică și, în acest caz, ar fi fost posibilă ridicarea cetății în vremea lui Constantin. Contra acestei ipoteze vine descoperirea în ultimele două campanii a zidului de apărare mai vechi, plasat prin elemente stratigrafice și detalii constructive tot spre sfîrșitul secolului al III-lea e.n.; acest zid a avut, din cit se cunoaște pînă acum, cam același traseu cu incinta constantiniană⁴⁷.

Pe baza acestor elemente este certă datarea antecostantiniană a fortăreței de la Sucidava. Construirea ei trebuie pusă în corelație cu situația creată la mijlocul secolului al III-lea e.n., în urma atacurilor carpatice, cu pericolul prin care a trecut deopotrivă Dacia Malvensis și Moesia Inferior și mai ales cu măsurile luate în vederea părăsirii Daciei de către romani⁴⁸. Părăsirea n-a fost un act de ultim moment, o hotărîre for-

⁴³ D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, *Materiale*, 7, 1961, p. 476, constată „urme de locuire română din secolele II–III e.n., mai vechi decît prima fază de construcție a cetății (secolul IV)”. Este puțin probabil ca locuirea să fi fost și în secolul II e.n.. pentru că această zonă a fost rezervată necropolei de la cucerirea romană pînă la mijlocul secolului al III-lea e.n. (cf. *supra* notele 17 și 18).

⁴⁴ D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, *loc. cit.*. În săpăturile din 1956 (Secțiunea I), „s-a descoperit și o locuință din secolul al III-lea pavată cu cărmizi și având zidurile din blocuri de piatră. Spre centrul cetății a mai apărut o nivelare cu nisip făcută peste straturi Latène, apoi un strat de pămînt castaniu deschis ce conține, împrăștiat, fragmente ceramice, cărmizi și o greutate de lut, toate specifice secolului al III-lea e.n.”.

⁴⁵ O cartografiere a tuturor materialelor arheologice din secolul al III-lea e.n. provenite din descoperiri anterioare, posibilă după publicarea integrală a materialelor descoperite în 1956–1964, va completa, substanțial, aspectul cetății la sfîrșitul secolului al III-lea e.n.

⁴⁶ D. Tudor, *Dacia*, 5–6, 1935–1936, p. 415; Idem, *OR³*, p. 41; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 73. Este posibil ca aceste cohorte să fi fost deplasate la Sucidava pentru construirea fortăreței mai înainte de transferarea legiunii de la Potaissa la Oescus. La fel ar fi putut fi deținute trupe din legiunea XIII Gemina pentru construirea sau refacerea Drobetei sau a castrelor din zona „Porțile de Fier”. Cu un asemenea prilej ar fi fost mai normală plecarea lui Marc. Aur. Veteranus Praefectus leg(ionis) XIII G(eminae) Gallenian(ac) la Băile Herculane ca să-și caute sănătatea (CIL, III, 1560). Aceeași părere și la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris). Pentru caracterul neoficial al inscripției, C. Daicoviciu (AISC, 3, 1936–1940, p. 248–249) susține, pe bună dreptate, că nu se poate trage concluzia că această legiune se retrăsese în sud-vestul Daciei.

⁴⁷ Zidul a fost surprins în partea interioară a turnului F și în două sondaje efectuate în 1971 și în 1972 pe latura de vest, unde este adosat ultimei incinte.

⁴⁸ Pentru atacurile carpatice asupra Daciei Malvensis : D. Tudor, *OR³*, p. 39–42; Idem, *Historia*, 14, 1965, 3, p. 371–377 (cu referiri și la Moesia Inferior); *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 455–459 (M. Macrea). Pentru Moesia Inferior : Radu Vulpe, *Perioada Principatului (sec. I–III)*, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 218–268 (capitolul 6, „Sciția Minoră sub Anarhia militară”).

tuită, ci a fost pregătită printr-o serie de măsuri stabilite cu mult timp înainte.

În primul nivel roman, cele mai timpurii monede descoperite sunt de la Valerian, Gallienus, Claudius al II-lea și Aurelian: numărul mare al monedelor de la Gallienus și Claudius al II-lea, uneori depășind pe cele de la Aurelian (numai în 1970 s-au găsit: 12 Gallienus, 13 Claudius al II-lea și 14 Aurelian⁴⁹) îndreptățesc plasarea începutului construirii fortăreței în timpul lui Gallienus și terminarea ei înaintea părăsirii Daciei.

Construirea cetății de la Sucidava sub Gallienus ar fi posibilă pentru că activitatea acestui împărat la Dunărea de Jos, ca de altfel în multe părți ale Imperiului, s-a făcut simțită în tot timpul domniei sale, plină de frământări interne și de amenințări din afară⁵⁰. Departe de poziția tendențioasă și fătis potrivnică a biografului din *Historia Augusta*⁵¹ și a istoricilor latini în general, care văd în Gallienus întruchiparea tuturor viciilor și îl consideră necorespunzător misiunii pe care o avea, realitatea a fost cu totul alta⁵². Izvoarele grecești⁵³ și mărturiile arheologice dovedesc neveridicitatea acuzațiilor. Fără intenția de a căuta acum reabilitarea lui Gallienus, întrucât ea a fost făcută mai de mult⁵⁴, cronologia evenimentelor și acțiunilor, la care împăratul participă direct sau le dirijează, dovedește netemeinicia acuzațiilor. Între 253 și 268 Gallienus a desfășurat o activitatea de mare general, îndreptându-se neîncetat de la o frontieră la alta pentru a stăvili atacurile popoarelor migratoare și a înfringe pretenții la domnie⁵⁵.

⁴⁹ Pentru descoperirile din ultimele campanii vezi catalogul monedelor la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris), în care 61 de monede (nr. 17–77), dintr-un total de 293, sunt de la împărații Valerian, Claudius II și Aurelian.

⁵⁰ E. Manni, *L'impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 32–36; M. Besnier, *Histoire romaine*, IV, 1: *L'Empire Romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 175–176 și 181–182.

⁵¹ Interesantă teoria lui E. Manni (*op. cit.*, p. 96–98) care susține că izvorul principal pentru viața lui Gallienus din *Historia Augusta* ar fi fost istoricul grec Dexippus. Informațiile sunt astfel după un izvor net favorabil lui Gallienus, ceea ce se observă în relatărea episoadelor cu caracter militar, dar deformate și denaturate mai ales atunci cind sunt tratate probleme religioase și politice. Pornind de la această teorie Manni discută data compunerii operei *Historia Augusta*; este un punct de vedere interesant care n-ar fi trebuit să-i scape lui Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425–449, mai ales că lucrarea lui Manni fusese amintită recent de M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 447.

⁵² Atât E. Manni, *op. cit.*, cât și alții istorici au analizat obiectiv activitatea lui Gallienus în funcție de condițiile critice cărora a trebuit să le facă față. *Exempli gratia*: M. Besnier, *op. cit.*, p. 179–180, comentind *Historia Augusta*, pe Aur. Victor și Eutropius explică ostilitatea scriitorilor latini; L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 43–54, mai ales pentru inscripția din Roma, care felicită pe Gallienus pentru energia cu care a apărat lumea romană; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, vol. I, 1–2, Paris, 1959, p. 24–49, justifică importanța la care ajunge ordinul cevestru la sfîrșitul Principatului prin reformele lui Gallienus.

⁵³ Nici continuatorul lui Cassius Dion, Petru Patricius, nici Zosimos și Zonaras nu spun nimic despre pretinsele greșeli și vicii ale lui Gallienus (v. M. Besnier, *loc. cit.*).

⁵⁴ L. Homo, *op. cit.*, p. 43–52; Idem, *Haut-Empire*, Paris, 1933, p. 282–310, socotește că într-o epocă de viață normală ar fi fost printre împărații buni și chiar în secolul al III-lea a făcut „o figură mai mult decât onorabilă”; M. Besnier, *op. cit.*, p. 180, acceptă, în mare, teoria lui Homo dar socotește că a mers prea departe cu reabilitarea lui Gallienus; E. Manni, *op. cit.*, *passim*.

⁵⁵ L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 43–52; E. Manni, *op. cit.*, p. 20–31, pentru revolta lui Ingenuus, Regalianus, Postumus și Aureolus; M. Besnier, *op. cit.*, p. 175–176; Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 225–257.

Deși nu avem dovezi clare despre prezența personală a lui Gallienus în ținuturile noastre, totuși o serie de mărturii atestă activitatea sa directă sau prin generalii săi, îndeobște foarte destoinici⁵⁶. Hotărările sale și o serie de măsuri luate pentru întărirea provinciilor limitrofe și refacerea cetăților de pe granițe le desprindem din izvoarele antice și din seria descoperirilor arheologice. Încă din timpul cînd împărtea puterea cu tatăl său, Valerian, a depus o activitate intensă la Dunărea de Jos, căutind să consolideze cetățile de pe *limes*. Miliarul de la Carsium⁵⁷, datat între 255—258, „atestă această activitate constructivă în Scitia Minoră, care avusese mult de suferit în anii precedenți și care se aștepta la noi atacuri dușmane“⁵⁸. În același timp, printre titlurile triunfale figurează, ce-i drept numai pe o singură inscripție⁵⁹, și acela de *Dacicus Maximus*, obținut în 257⁶⁰. Cu toate că izvoarele nu menționează nici o luptă pe care Gallienus s-o fi purtat în Dacia, s-ar putea să fi dobîndit vreo victorie contra dacilor liberi, ale căror incursiuni deveniseră destul de frecvente. După unele indicii arheologice, s-ar părea că luptele au fost duse la granița de nord-vest a Daciei, în regiunea Porolissum⁶¹: s-a emis și ipoteza că titlul de *Dacicus Maximus* și l-ar fi luat în urma victoriilor repartate contra carpilor la Dunărea de Jos⁶². O serie de tezaure monetare, cu ultimele monede datînd din 257, sint puse, de asemenea, în legătură cu evenimentul în urma căruia Gallienus ia titlul de *Dacicus Maximus*⁶³. Un deceniu mai tîrziu este nevoie să vină iarăși în apropiere de ținuturile noastre, de astă dată în *Ilyricum*, pentru a înfrunta în 267 pe goți, heruli și alte popoare transdunărene care jefuiau prin Balcani după ce le fusese distrusă flota de către Cleodamus și Athenaeus⁶⁴ și fuseseră alungați de pe teritoriul Atticiei de către magistratul local, istoricul Dexippus⁶⁵. Înclestarea celor două armate are loc pe fluviul Nestus și se soldăză cu victoria lui Gallienus⁶⁶. Stăvilierea atacurilor goților și heru-

⁵⁶ Unul din mariile merite ale lui Gallienus a fost acela că a știut să-și aleagă bine locotenenții și să promoveze generali pe cei mai destoinici dintre ofițeri (v. M. Besnier, *op. cit.*, p. 182).

⁵⁷ CIL, III, 7608.

⁵⁸ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 252; în același timp mai sint luate o serie de măsuri, printre care reglementarea teritoriilor rurale ale cetăților Odessos și Marcianopolis, dovedă inscripțiile dedicatorii celor doi împărați. Cf.: I. Velkov, Izvestiia-Institut, 14, 1940—1942, p. 277 și M. Mirčev, Izvestiia-Varna, 12, 1961, p. 13—14.

⁵⁹ CIL, II, 2 200 = Dessau, ILS, 552.

⁶⁰ E. Manni, *op. cit.*, p. 20 și nota 2; M. Macrea, *op. cit.*, p. 443; C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 218—250; Idem, StCl, 7, 1965, p. 244; Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 252.

⁶¹ M. Macrea, *loc. cit.*

⁶² C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 243—245; Idem, AISC, 3, 1936—1940, p. 249—250, fără o precizare prea clară a condițiilor în care ar fi căpătat acest titlu; Idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945, unde spune că ar fi obținut titlul de *Dacicus Maximus* în urma victoriilor contra dacilor liberi, carpilor și gepizilor. Ultima ipoteză, *Dacicus Maximus* în loc de *Carpicus Maximus*, din StCl, 7, ar fi mai plauzibilă și mai normală, explicind totodată penuria inscripțiilor care menționează titlul de *Dacicus Maximus*.

⁶³ M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 290; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 244; D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 373.

⁶⁴ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 259.

⁶⁵ Pentru activitatea istoricului Dexippus ca strateg vezi la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 97—98 (bibliografia citată); T. Leslie Shear, Hesperia, 38, 1969, 3, p. 408—409; F. Millar, JRS, 59, 1969, p. 12—29.

⁶⁶ M. Besnier, *op. cit.*, p. 181; E. Manni, *op. cit.*, p. 36 și nota 4, în care respinge interpretarea lui A. Alföldi (CAH, 12, p. 720) asupra izvoarelor privitoare la războaiele gotice.

lilor în 267 și înfrângerea lor pe fluviul Nestus ar fi avut poate urmări mai bune pentru soarta provinciilor de la Dunărea de Jos, dacă Gallienus n-ar fi fost nevoie să încheie pace cu Naulobatus, regele herulilor, pentru a-și putea îndrepta forțele contra lui Aureolus răzvrătit.

Cu ocazia invaziei din 267, desfășurată în prima ei parte pe mare și pe Istru⁶⁷, deleagă pe Cleodamus și Athenaeus „să aibă grija de repararea și întărirea orașelor”⁶⁸ distruse de goți în regiunea Pontului. Se pare că acum au fost refăcute zidurile cetăților Tomis și Callatis; că această activitate din 267 e.n. și de la începutul anului următor s-a extins și asupra altor orașe este greu de precizat, în lipsa documentelor literare sau epigrafice⁶⁹. Aportul personal al împăratului în aceste momente n-a putut fi prea mare, deoarece, obligat de împrejurări, după victoria de pe fluviul Nestus este nevoie să plece contra lui Aureolus, înfruntare ce-i va fi fatală⁷⁰. Din derularea succintă a evenimentelor, sau mai bine-zis a momentelor la care Gallienus ia parte în ținuturile noastre sau în cele învecinate este mai plauzibilă fixarea datei construirii cetății de la Sucidava în prima parte a domniei, decât în ultimii ani, adică ori înainte, ori după lupta de pe Nestus⁷¹. În cadrul măsurilor luate la Dunărea de Jos în 256—257 e.n. a fost începută probabil ridicarea cetății de la Sucidava; toate datele care atestă prezența și infăptuirile lui Gallienus din jurul anului 257, îndreptățesc plasarea construirii cetății în această vreme. În legătură cu această ipoteză s-ar putea admite noua lectură a unei inscripții de la Sucidava⁷², unde numele celor doi împărați, lipsă pe lespedea de calcar, au fost întregite de primul editor cu ale lui Caracalla și Geta⁷³,

⁶⁷ *Istrum ingressi* trebuie tradus „întrați pe fluviul Istru” și nu „în golful cetății Histria”, cum a căutat să interpreze prof. Radu Vulpe textul din SHA (Gall., 13,6) în studiu domnici-sale *Histrum ingressi — Histriae excidium*, StCl, 11, 1969, p. 157—171 și *Perioada Principatului (sec. I-II)*, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, 1968, p. 258—259. Contra acestei teorii: Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 98—99 și 105—106; C. Preda și G. Simion, Peuce, II, 1971, p. 167—178.

⁶⁸ SHA, Gall., 13, 6, Leipzig, Teubner, 1971; *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. II, p. 102—103.

⁶⁹ Săpăturile recente de la Adamclisi au arătat că refacerea cetății *Tropaeum Traiani*, inaugurată sub Constantin în 316, a fost începută mult mai devreme, sub Gallienus-Aurelian și lăsată neisprăvită din motive neprecizate. Aceste constatări au fost făcute de P. Diaconu și Gh. Papuc în sectorul de sud al zidului de apărare, curtea dintre turnurile 19—20 (comunicare întărită la Institutul de arheologie în februarie 1972, la sesiunea de rapoarte de săpături din 1971).

⁷⁰ SHA, Gall., 14—15; M. Besnier, *op. cit.*, p. 182—189; A. Alföldi, (= ZfrN), *Studien zur Geschichte des Weltkrisedes 3 Jahrhunderdes nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 1—15.

⁷¹ Nu ne raliem concluziilor lui Gh. Poenaru Bordea (SCN, 6, 1973, în manuscris), care pe baza materialului numismatic plasează construirea fortăreței în 266—267; evenimentele din acești ani, după cum am arătat mai sus, nu i-ar fi dat răgazul necesar.

⁷² Noua lectură a fost făcută de C. Petolescu; pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție manuscrisul, ne exprimăm mulțumirea colegială.

⁷³ Este vorba de un fragment de arhitravă, acum aflat în Muzeul din Corabia. A fost publicat de prof. D. Tudor, *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 155—157, nr. 5, fig. 12 (desen) și apoi reluat în *OR²*, 1958, SE, nr. 157 și în *OR³*, SE, nr. 211. Dintre cei doi împărați la care se referă inscripția, ultimul are indicată puterea tribuniciană pentru a IV-a oară și cea consulară pentru a II-a oară. Prin ordinea titulaturilor de la o doilea împărat inscripția poate fi atribuită lui Caracalla și Geta și datată în 211—212 e.n., ceea ce a făcut D. Tudor, poate fi atribuită lui Valerian și Gallienus și datată în 256 e.n., ceea ce propune acum C. Petolescu, și ar mai putea fi atribuită lui Dioclețian și Maximian și datată în 288. (Pentru ordinea demnităților acestor împărați, René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, Paris, 1914, p. 221—234). Din cele trei posibilități inclinăm spre intregirea cu numele lui Valerian și Gallienus, ceea ce con-

iar acum au fost completate cu numele lui Valerian și Gallienus, datindu-se epigrafa în 256 e.n. Inscriptia în discuție comemorează inaugurarea unei opere realizată *per milites*, deci o lucrare de mari proporții, identificabilă mai degrabă cu ridicarea fortăreței militare decât cu orice altă lucrare efectuată sub Caracalla și Geta și pentru care nu avem alte mărturii mai concludente. Chiar dacă pe inscripție au fost numele ambilor împărați, activitatea a fost desfășurată numai de Gallienus, întrucât în toate actele oficiale pînă la captivitatea lui Valerian, apare numele lui Valerian și al fiului său asociat la domnie, deși regiunea Dunării de Jos a revenit dintr-un început lui Gallienus.

Fixarea momentului construirii cetății în jurul anilor 256–257 poate fi admisă, cu toate că descoperirile monetare din primul nivel roman ne indică, prin majoritatea lor numerică, emisiuni din perioada 260–268; aceste argumente numismatice, asociate cu unele fapte istorice l-au determinat pe Gh. Poenaru Bordea să propună anul 267 e.n. pentru zidirea fortăreței⁷⁴. Prezența masivă a monedelor de la Gallienus, din perioada cînd rămîne singur la cîrma imperiului (260–268), nu contrazice construirea cetății ceva mai devreme, deoarece nivelul de locuire, datat prin aceste monede, ar fi putut fi cu cîțiva ani posterior ridicării fortăreței. Monedele indică, întrucîntă, intensitatea locuirii, ceea ce nu exclude o dată mai timpurie pentru perioada construcției; de altfel, între monedele descoperite, există una de la Valerian, chiar din perioada pe care o propunem ca dată a întemeierii, iar dintre monedele prost conservate sau dateate aproximativ, mai ales dintre cele din a doua jumătate a secolului al III-lea, negresit se mai pot afla unele din perioada în discuție⁷⁵.

Indiferent care din cele două date va fi confirmată de cercetările și descoperirile viitoare, importanța construirii unei fortărețe militare la Sucidava sub Gallienus rămîne deosebit de mare. Ridicată într-un moment foarte critic pentru Dacia romană, poate fără liniștea care ar fi fost restabilită în 257, acțiunea se înscrie în planul conceput de Gallienus pentru apărarea provinciilor de la Dunărea de Jos. Fără a părăsi încă Dacia, împăratul și-a dat seama că *limes*-ul danubian trebuie întărit puternic spre a rezista presiunii popoarelor în mișcare, tentate nu de bogățiile Daciei romane, ci de ale provinciilor de la sudul Dunării⁷⁶. În acest plan general, pe lîngă constituirea fortăreței de la Sucidava, sînt cuprinse refacerea castrului de la Drobeta (după cum a demonstrat de

cordă cu descoperirile arheologice și numismatice din cadrul fortăreței). Chiar dacă numele celui de al doilea împărat a fost martelat, nu este exclusă atribuirea inscripției de la Sucidava lui Valerian și Gallienus, pentru că la moartea lui Gallienus, Senatul a făcut o tentativă de *abolitio memoriae*, numele fiindu-i șters de pe numeroase inscripții, pînă ce Clavius al II-lea, sub presiunea armatei, impune senatului apoteoză lui Gallienus. Vedi; E. Manni, *op. cit.*, p. 73–74; Idem, *Epigraphica*, 9, 1947 (*non vidi*), unde dă lista tuturor inscripțiilor cu numele lui Gallienus martelat.

⁷⁴ Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris).

⁷⁵ *Ibidem*, monedele nr. 226–240.

⁷⁶ C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936–1940, p. 246; Idem, *Revue de Transylvanie*, 6, 1940, p. 3–72 (recitat în *Dacica*, Biblioteca Musei Napocensis, I, Cluj, 1969, p. 492–494); E. Manni, *op. cit.*, p. 12–14 și 36; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 239–261; D. Tudor, *Historia*, 14, 1965, 3, p. 373, argumentează prin numărul mai mare de tezaure monetare descoperite în Dacia Inferior și în Moesia Inferior că pericolul a fost mai mare în aceste provincii.

curind Radu Florescu⁷⁷) și repararea sau ridicarea din nou a altor castre pe ambele maluri ale Dunării⁷⁸. În ansamblul acestor măsuri, concepute de bună seamă în perioada în care își ia titlul de *Dacicus Maximus*, se inscrie și miliarul de la Carsium amintit mai sus. Acțiunile următoare întreprinse în Pont prin Cleodamus și Athenaeus sunt o continuare și o extindere a celor începute cu zece ani mai înainte, scopul fiind întărirea rezistenței cetăților pontice contra invaziei popoarelor transdunărene.

Datorită ultimelor descoperiri de la Sucidava și interpretărilor mai recente a unor monumente mai de mult cunoscute⁷⁹, devine din ce în ce mai concluzionată activitatea depusă de Gallienus pentru întărirea limes-ului de pe cursul inferior al Dunării. Elementelor furnizate de cetățile și așezările de pe malul românesc al Dunării li se adaugă de pe malul drept, pe lîngă datele mai vechi, cele din descoperirile recente, făcute de arheologii iugoslavi în regiunea Djerdap, cu ocazia lucrărilor pentru sistemul hidro-energetic „Portile de Fier”⁸⁰. Pe toată portiunea cercetată de colegii iugoslavi au fost descoperite *castra* și *castella*, construite sau refăcute începînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n.⁸¹. Rezultatul săpăturilor de pe malul iugoslav, publicate deocamdată sumar, fără o strictă încadrare cronologică la unele fortificații, dovedește, mai ales pe baza materialului ceramic și a monedelor, o susținută activitate de întărire a malului Dunării în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., așa cum se mai întîmplase în secolul I și la începutul secolului al II-lea e.n. cînd Dunărea a mai fost zonă de frontieră⁸².

Față de această situație, trebuie reconsiderată întreaga teorie asupra activității lui Constantin cel Mare la Dunărea de Jos și revizuită ipoteza apartenenței constantiniane a unor cetăți și caste de la nord de Dunăre. Aceste atribuiri s-au datorat fie lipsei de elemente precise

⁷⁷ Radu Florescu, Apulum, 5, 1965, p. 586, datează într-o fază posterioară lui Gordian III (238–244); Idem, RevMuz, 2, 1965 (număr special), p. 435–436; autorul corelează unele transformări din castru cu reformele militare de la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. (perioada împăratului Gallienus); Idem, *Les phases de construction du castrum Drobeta (Turnu Severin). Studien zu Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationale Limeskongress in Süddeutschland* (beihefte der Bonner Jahrbücher, Band. 19), Köln, Graz, 1967, p. 146–147 și fig. 4.

⁷⁸ Vezi notele 31, 80 și 81.

⁷⁹ Vezi notele 72, 73 și Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, XL.

⁸⁰ Rezultatele ultimelor săpături au fost consemnate prin scurte rapoarte în lucrarea *Anciennes cultures du Djerdap* (însoțită și de text în limba sîrbă), Belgrad, 1969.

⁸¹ Pentru zona „Portile de Fier” sunt menționate, de pe malul drept al Dunării, în lucrarea *Anciennes cultures du Djerdap*: *Kladovo*, p. 166, locuită în secolele III–IV; *Cezava*, p. 89 cu fază a două la începutul secolului al III-lea e.n., iar fază a treia la sfîrșitul secolului al III-lea e.n., cînd se construiește și o nouă incintă; *Saldum*–”*Gradac*”, p. 95, fortăreață locuită mai intens la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea e.n.; *Bosman*, p. 99, folosit între secolele III–VI, cu unele întreruperi; *Pesača*, p. 103, a doua jumătate a secolului al III-lea și secolul al IV-lea; *Boljetin-Gradac*, p. 105–106, restaurat în timpul lui Aurelian; *Ravna*, p. 116–117, prima fortăreață datează „din vremea lui Aurelian sau puțin înaintea deciziei de a părăsi Dacia”; *Veliki Gradac*, p. 126, începînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n. au fost ridicate alte ziduri de apărare, îngrosind, astfel pe cele existente; *Malo Golubinje*, p. 141, construită poate spre sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea e.n.; *Sip*, p. 151, fortăreață plasată de la Severus Alexander pînă la Iustinian.

⁸² Este epoca în care s-a construit drumul roman prin stîncile prăpăstioase de la Djerdap: Djurdje Bošković, *Anciennes cultures du Djerdap*, p. 25–27; D. Tudor, *Orașe...*, p. 20.

de datare fie interpretării greșite a unor documente, deși tăcerea autorilor antici era destul de semnificativă⁸³.

Dacă fortareața de la Sucidava ar fi fost ridicată sau numai refăcută în vremea lui Constantin, lucrările respective ar fi fost, probabil, amintite atunci cînd se vorbește despre ridicarea podului de lîngă ea⁸⁴, sau, mai tîrziu, de Procopius, cînd enumera pe cele refăcute de Iustinian⁸⁵. Izvoarele istorice din vremea lui Constantin sau cele imediat următoare, destul de numeroase și bogate în informații, nu ne dău nici o indicație despre acest plan care, negreșit, ar fi atras multe forțe din cadrul Imperiului. Singura cetate de la nord de Dunăre despre care avem relatări că a fost ridicată de Constantin cel Mare este mult discutată Constantianiana Dafne⁸⁶.

Afirmația că izvoarele literare menționează refacerea castrului de la Drobeta în vremea lui Constantin cel Mare este inexactă și se datează traducerii greșite a unui pasaj din Constantin Porfirogenetul în care, de fapt, la Drobeta nu se amintește decât „podul lui Traian, la intrarea în Turcia (= Ungaria)”, iar un turn – și nu o cetate cum s-a tradus – a „sfîntului și marelui împărat Constantin”⁸⁷, același izvor spune că se află în Belgrad⁸⁸.

⁸³ Ne referim în primul rînd la fortareața romană de la Sucidava, obiectul acestui studiu, și la celelalte cetăți de la vest de ea. Chiar dacă uncle au fost reparate sub Constantin, cu toate că acest lucru nu este atestat în mod expres, marele rol al lui Constantin n-a fost refacerea acestor castra și castella, care flințau în vremea lui, ci încercarea de redobindire a teritoriilor părăsite de Aurelian.

⁸⁴ *Chronicon Paschale*, I, 526, 16–17 (P284). Anul 328, „Constantin evlaviosul a trecut în mai multe rînduri Dunărea și a făcut peste ea un pod de piatră”; Aurel. Victor, *De Cae-saribus*, II, 18, vorbind de epoca lui Constantin, spune: „peste Dunăre s-a făcut un pod”; D. Tudor, *OR*¹, p. 426; Idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, p. 161–164, discută toate referirile în legitiră cu podul ridicat de Constantin la Celeiu.

⁸⁵ Procopius, *De aed.*, IV, 6, 31.

⁸⁶ *Ibidem*, IV, 7, 7; Ammianus Marcellinus, XXVII, V, 2; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 467; recent P. Diaconu. Pontica, 4, 1971, p. 314–317, cu toată bibliografia și localizarea, de astă dată, a mult discutatăi cetăți pe malul drept al Dunării, la Pirjoaia.

⁸⁷ Greșeala, din cite lucrări am consultat, pare să fi fost făcută numai de prof. D. Tudor și de regretul M. Macrea: D. Tudor, *OR*², p. 449, citează astfel pasajul din Constantin Porfirogenetul (*Dē adm. imp.*, XL, ed. Bonn, p. 173): „...se află mai întîi de aici încolo, înspre părțile Ungariei, podul împăratului Traian, care pod este la o depărtare de trei zile față de Belgrad și lîngă el se mai găsește cetatea sfîntului și marelui împărat Constantin”. După această traducere, intracivita confuză, deduce că amintita cetate „a fost găsită în săpăturile castrului roman de la Turnu Severin, dar n-a fost serios cercetată și înțeleasă de cei ce au dezgropat-o”. Același text a figurat și în *OR*³, p. 355; M. Macrea, *op. cit.*, p. 467: „La Drobeta, Constantin și urmașii săi, au refăcut castrul, atât incinta cit și clădirile din interior grupate acum în formă de cruce, după cum au dovedit săpăturile arheologice, confirmind astfel știrea transmisă de Constantin Porphyrogenetul”. Referirea greșită a fost preluată, probabil, după prof. D. Tudor (citează tot ed. Bonn, 1840, p. 173). Nici după traducerea latină din ediția Bonn (vol. III, 1840, cap. 40, p. 173) nu s-ar fi putut ajunge la interpretarea de mai sus. Pentru Drobeta, din punct de vedere arheologic, sunt dovezi de o refacere a castrului: Al. Bârcăcilă, *Drobeta azi* T. Severin. *Așezare dacică. Podul lui Traian. Castrul și orașul roman*, 1932, p. 36 (extras din „Boabe de Gru”) ; Idem, *Une ville daco-romaine: Drobeta*, București, 1938, p. 28 (extras din *L'Archéologie en Roumanie*) ; Gr. Florescu, RIR, 3, 1932, p. 37 (al doilea strat).

⁸⁸ Pentru clarificarea informației din Constantin Porfirogenetul, incit să nu mai fie preluată în mod greșit și de alții cercetători, dăm textul original după ediția Bonn, 1840, citată de prof. D. Tudor și M. Macrea :

Toate măsurile ce se iau începînd de pe la mijlocul secolului al III-lea e.n. pentru întărire *limes*-ului danubian trebuie puse în legătură cu evenimentele care au perturbat două-trei decenii provinciile de la Dunărea de Jos. Presiunea popoarelor transdunărene se dovedise în repetate rînduri de nestăvilit; dezastrul de la Abrittus era cel mai concluzionant exemplu. Între măsurile luate, mai ales în timpul domniei lui Gallienus, s-a socotit, probabil, o realitate obiectivă necesitatea părăsirii Daciei. În această situație, întărirea cursului inferior al Dunării, care devinea iarăși hotar de imperiu, răspundea celor două probleme principale avute în vedere de împărat: apărarea provinciilor sud-dunărene și pregătirea pentru *amissio Daciae*. Planul de întărire a *limes*-ului danubian, conceput într-un moment critic, se realiza cu greu, deoarece trebuiau angrenate mari forțe într-o vreme cînd Imperiul era atât de solicitat la toate granițele sale, din Gallia și pînă în Persia⁸⁹. Cu toate aceste greutăți *limes*-ul la Dunărea de Jos este întărit. Cohortele III și IV din *Legio V Macedonica* poate că au fost deplasate de la Potaissa înaintea transferării legiunii la Oescus, pentru a participa la construirea fortăreței; cărămidile cu ștampilele acestor cohorte ar putea data încă din acest timp⁹⁰.

Privind în acest fel procesul părăsirii Daciei se pot înțelege inconvenientele din izvoarele antice referitoare la retragerea romană din Dacia, în care unii scriitori relatează că a fost pierdută definitiv sub Gallienus⁹¹ sau sub Aurelian⁹², iar alții, de fapt cei mai mulți, susțin că a fost

ἐν κύτῳ δὲ τῷ τόπῳ παλαιά τινα ἔστι γνωρίσματα· καὶ πρῶτον οὐέν ἔστιν ἡ τοῦ Βασιλέως Τραϊανοῦ γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, ἔπειτα δὲ καὶ Βελάγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύρας, ἐν ᾧ καὶ ὁ πύργος ἔστι τοῦ ἄγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως.

Textul ediției din 1840 nu diferă de cel stabilit de Gy. Moravesik, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Budapest, 1949, iar din volumul II, *Commentary*, întocmit de R.J.H. Jenkins, Londra, 1962, nu reiese că ar fi o lacună sau diferență de interpretare la acest paragraf (p. 151). De altfel unitatea textului este oglindită în ceea ce a traducerilor românești din care cităm: Gheorghe Șincai, *Hronica Românilor*, Tom I, 1967, (text stabilit de Florea Fugariu), p.250–251, cap. 233–234: „În locul acela (unde lăcuiau atunci ungurii) sunt niscare remășiile vechi, între care sunt Podul lui Traian, la începutul Turchiei și Bălgadul, care e departe, cale de trei zile de la pod, unde iaste turnul Sintului și Marelui împăratului Constantin”. În traducerea lui H. Mihăescu, *Fontes...*, vol. II, p. 667: „În locurile aceleia sunt cîteva urme vechi: prima este podul lui Traian, la intrarea în Turcia (= Ungaria), apoi Belgradul, la trei zile de drum de acest pod; în Belgrad este și un turn al sfîntului împărat Constantin cel Mare”. Mai cităm același paragraf în recenta tâlmăcire a lui Vasile Grecu, Constantin Porphyrogenitus, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, București, 1971, p. 61, cap. 40: „Într-Insa sunt din vechime cîteva locuri însemnante: mai întîi este pe la începutul Turciei podul împăratului Traian, apoi și Belgradul, la o depărtare de trei zile chiar de la podul amintit, Belgrad unde se află și turnul sfîntului și marelui împărat Constantin”.

⁸⁹ De amintit numai Postumus și Odenath, față de care a dus o politică destul de abilă tot timpul; pe Odenath îl asociază chiar la domnie, pînă la rangul de împărat: E. Manni, op. cit., p. 76.

⁹⁰ Vezi nota 46; s-ar putea să fi participat și alte unități, atestate la Sucidava, dar considerate de prof. D. Tudor dintr-o epocă mai timpurie, unele chiar din timpul războaielor lui Traian cu dacii (ex. *Cohors I Ligonum*, *Legio I Italica*, *Legio IIII Flavia*, *Legio VII Claudia*, *Legio X Gemina*).

⁹¹ Aurel. Victor, 33, 3; Orosius, VII, 22, 7; la VII, 23, 4: *dicionem Romanam antiquis terminis statuit*, „vechile hotare” nu sunt cele pierdute de Gallienus, textul referindu-se la înfrângerea goților de către Aurelian și alungarea lor din *Illyricum*.

⁹² SHA, *Divus Aurelian*, 39, 7.

pierdută sub Gallienus și redobîndită sub Aurelian pentru ca mai apoi tot Aurelian să fie nevoie să o părăsească definitiv⁹³.

Dacă acceptăm că părăsirea Daciei a fost un proces de lungă durată putem asocia controversele Aurelian-Gallienus ale autorilor antici cu primele acte ale lui Gallienus, premergătoare părăsirii, cum ar fi întărirea suplimentară a malului danubian, sau cu cedarea unor teritorii barbarilor; admitând acest punct de vedere, se exclude teoria că s-ar fi confundat, încă din antichitate, numele lui Gallus cu cel al lui Gallienus⁹⁴.

O părăsire a Daciei înainte de Aurelian, deși dovezile epigrafice bine datate sunt numai pînă la Gallienus⁹⁵, este combătută datorită, în primul rînd, descoperirilor monetare, care atestă o continuitate pînă la 270–271⁹⁶. Chiar dacă sub Gallienus se pierd unele părți din Dacia romană, acestea sunt de mică importanță și se înscriu, probabil, tot în procesul părăsirii treptate a teritoriului de la nord de Dunăre, prin cedarea mai întîi a ținuturilor greu de apărăt⁹⁷. Părăsiri de teritorii s-au produs, de altfel, încă de pe la mijlocul secolului al III-lea e.n., în timpul păcii rușinoase încheiate de Trebonianus Gallus după dezastrul de la Abrittus, cînd a fost pierdut, se pare, ținutul de la est de *limes alutanus*⁹⁸. Acestora, probabil că le urmează alte cedări, fără însă a putea vorbi de o *amissa*

⁹³ Eutropius, IX, 8, 2 ; IX, 13, 1 ; IX, 15, 1 ; Rufius Festus, VIII ; Iordanes, *Romania*, 217.

⁹⁴ Au dat această interpretare inconveniențelor istoricilor antici : A. Alföldi, C. Daicoviciu, M. Macrea, E. Manni etc. Dacă se admite teoria că procesul retragerii a fost de lungă durată, se poate considera că unii autori antici au marcat începutul acestui proces iar altii sfîrșitul său.

⁹⁵ M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 280–282 ; Idem, *Viața în Dacia romană*, p. 444 ; D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 378, socotește că din Dacia Inferior ultimele inscripții datate sigur sunt din vremea lui Filip Arabul.

⁹⁶ M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 283–290 ; Idem, *Viața în Dacia romană*, p. 449–451 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 84–102 ; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 245 ; *Istoria României*, vol. I, p. 464–467 (M. Macrea).

⁹⁷ C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936–1940, p. 253–255 ; Idem, StCl, 7, 1965, p. 244 ; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 451.

⁹⁸ Ne gîndim că n-ar fi exclusă părăsirea teritoriului de la est de *limes alutanus* mai degrabă sub Trebonianus Gallus decât sub Filip Arabul dat fiind, mai ales, victoriile și activitatea constructivă pe care o desfășoară acesta din urmă în sud-estul Olteniei romane. Abandonarea definitivă a *limes-ului transalutanus* în timpul invaziei din 245–247 (D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 375–376) socotim că este contrazisă prin activitatea de reconstrucție depusă de Filip Arabul în sud-estul Olteniei, prin trupele care sunt deplasate pentru întărirea acestei zone și prin succesele repurtate de generalul și apoi de împăratul Decius la Dunărea de Jos. La fel de greu este de presupus o *amissio Daciei* sub Gallienus care să fi cuprins estul Daciei meridionale (D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 380). Prin această teorie D. Tudor continuă una mai veche, BCMI, 96, 1938, p. 65–68, cînd susținea că Oltenia n-a mai aparținut Daciei încă din timpul lui Decius. Mai recent (D. Tudor, Historica, I, București, 1970, p. 79–81) admite abandonarea castrului de la Slăveni „la sfîrșitul domniei lui Filip Arabul și începutul domniei lui Decius, adică în anii 249–250”. Această recentă afirmație a lui D. Tudor vine în concordanță cu izvoarele antice care menționează că Trebonianus Gallus a cedat goților unele teritorii, între care n-ar fi exclusă nici cel de la est de Olt. *Limes alutanus*, chiar într-o eventuală abandonare a castrului de la Slăveni în 249–250, nu a putut fi părăsit pînă la retragerea aureliană, pentru că granița de est a Daciei Malvensis și mai normal să fi fost Oltul întărit cu caste decât o linie imaginată mai la vest de el, ce ar fi trecut pe la Romula. Ultimele monede, mai ales din tezauri, nu pot fi argumente hotărîtoare, pentru că din săpături și din descoperiri întimplătoare se cunosc din sud-estul Olteniei monede pînă la Aurelian. Contra acestor teorii : M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 287–288 și nota 3 ; Idem, *Viața în Dacia romană*, p. 452 ; E. Manni, op. cit., p. 29.

Dacia sub Gallienus. Nu este exclus ca în urma victoriei pe care va fi obținut-o în 257 contra dacilor liberi, cînd își ia titlul de *Dacicus Maximus*, să fi renunțat la o parte din ținuturile Daciei superioare, mai ales din partea răsărîteană și nord-vestică; chiar dacă admitem această presupușie nu se poate considera, în nici un caz, o *amissio generală* în momentul în care apare cu titlul de *Dacicus Maximus*. Pentru că, dacă ar fi să dăm crezare textelor antice, că sub Gallienus a fost părăsită Dacia, acest eveniment ar fi trebuit să se petreacă înaintea căderii în captivitate a lui Valerian, deci în jurul anului 257, ceea ce este imposibil și respins de mărturiile arheologice.

Prin cedări treptate, părăsirea Daciei devine un proces de lungă durată, determinat nu de un plan strategic mai dinainte conceput, ci de condițiile istorice destul de grele prin care trecea Imperiul. În fața situației critice de la Dunărea de Jos, majoritatea împărașilor din timpul Anarhiei militare s-au înfruntat cu popoarele migratoare, căutînd să pună stăvilă jefuirii provinciilor bogate de la sud de Dunăre. Deși telul principal în această vreme era apărarea provinciilor sud dunărene, Dacia nu a fost neglijată, doavadă cele două legiuni care rămîn pînă în vremea lui Aurelian în vechile garnizoane și luptele purtate pentru consolidarea granișelor. Cu toate aceste dovezi, este greu de presupus că Dacia a avut o perioadă de liniște în prima parte a domniei lui Gallienus. Liniștea, dacă se poate vorbi de aşa ceva în timpul agitării domnii a lui Gallienus, s-a datorat tuturor măsurilor luate atît pentru apărarea Daciei cît și pentru întărirea *limes-ului* danubian și a granișelor provinciilor vecine. Detașarea unor corpuri de armată din cele două legiuni staționate în Dacia⁹⁹ nu înseamnă siguranță și lipsă de pericol pentru Dacia ci mai curînd necesitatea întăririi unor zone mai supuse atacurilor și mai importante pentru stabilitatea imperiului. Toate eforturile și încercările de întărire a granișelor și de recistigare a terenului pierdut prelungesc stăpînirea romană în provincia anexată de Traian și întîrzie părăsirea, deși ea părea inevitabilă chiar apărătorilor imperiului. Ansamblul de măsuri luate de Gallienus pentru întărirea *limes-ului* danubian, precum și reformele militare și administrative pe care le infăptuiește, contribuie substanțial la consolidarea puterii romane la Dunărea de Jos într-un moment destul de critic. Victorilor repurtate mai apoi împotriva popoarelor transdunărene de către Claudioz al II-lea și Aurelian le-au fost create premise favorabile în timpul lui Gallienus¹⁰⁰.

Părăsirea Daciei, produsă sub Aurelian¹⁰¹, după cum mărturisesc unele izvoare antice și o dovedesc descoperirile arheologice, s-a petrecut într-un moment de liniște și ca o urmare firească a evenimentelor prece-

⁹⁹ La Poetovio și probabil la Drobeta (cf. nota 46): M. Macrea, *op. cit.*, p. 448.

¹⁰⁰ M. Besnier, *op. cit.*, p. 228—229; E. Manni, *op. cit.*, p. 78—80.

¹⁰¹ Majoritatea istoricilor români susțin părăsirea Daciei sub Aurelian, plasînd-o la 270—271 sau la sfîrșitul domniei (275); aceleasi părerî sint împărtășite și de unii istorici străini: M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 271—274, nota 2 (enumerașă bibliografia repartizată după anii cînd a fost părăsită); C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 240—255; Idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945, p. 179—195 (cu toată bibliografia existentă la acea vreme); mai recent M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 453—456.

dente¹⁰². Aurelian nu a retras armata și funcționarii din Dacia în timpul sau în urma unor lupte sau constrâns de o împrejurare de moment, ci în perioada premergătoare campaniei din Orient, după ce repurtase victoria contra populațiilor transdunărene și recucerise teritoriile cedate de Gallienus¹⁰³. În urma acestor victorii, o mînă puternică de general, ca cea a lui Aurelian, ar fi putut să mai înfrunte pericolul la Dunăre, dacă ar fi fost vital pentru Imperiu. Solicitările din alte părți, chibzuință în împărțirea și folosirea trupelor îl obligă, pentru siguranța apărării provinciilor sud-dunărene, să părăsească Dacia cucerită de Traian¹⁰⁴.

În momentul retragerii, chiar dacă se renunță complet la legătuile cu fosta Dacie romană de la nord de Dunăre, era necesar să se mențină avanposturi întărite pe malul stîng al fluviului. Numai printr-o stăpînire a ambelor maluri se putea mări eficacitatea *limes*-ului și se putea garanta circulația corăbiilor pe Istru, care rămînea o arteră de comunicație încă sub controlul romanilor¹⁰⁵. Pentru aceste două considerente romani au construit în anii premergători retragerii *castra* și *castella* pe tot țărâmul nord dunărean; mărturie în acest sens sunt și cetățile de pe malul drept, care aveau corespondențe pe celălalt mal¹⁰⁶. Intentia de părăsire a Daciei se vede astfel încă de la începuturile întăririi malurilor Dunării pe porțiunea dintre Singidunum și Sucidava-Oescus, și chiar mai departe pînă spre gurile Dunării, prin construirea sau refacerea fortificațiilor. Prin plasarea lor în locuri de vad sau la vîrsarea unor riuri în Dunăre se obținea un control riguros asupra trecerii fluviului și se impiedica înaintarea pe drumurile aflate, îndeobște, pe lîngă riuri.

Capetele de pod păstrate la nord de Dunăre în momentul retragerii, cu tot caracterul lor specific militar, cu misiuni precise pentru apărarea *limes*-ului, rămîneau focare pentru răspindirea, în continuare, a culturii și civilizației romane în teritoriile părăsite. Dovadă sunt elementele care pătrund, după retragerea aureliană, în ținuturile nord dunărene mai ales prin intermediul Drobetei și Sucidavei¹⁰⁷.

¹⁰² Problema părăsirii Daciei a preocupat pe mulți istorici și arheologi români și străini. Despre modul cum s-a efectuat părăsirea s-au văzut, uneori, poziții tendențioase din partea unor istorici moderni, care au căutat să demonstreze retragerea întregii populații romane. Contra acestor teorii vezi riposta argumentată a multor istorici români și străini, dintre care cităm, în primul rînd, pe academicianul C. Daicoviciu (majoritatea lucrărilor cuprinse în lista bibliografică de la vol. *Dacia*, Cluj, 1969, p. 593–602); M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 271–309, nota 2; Idem, *Viața în Dacia romană*, p. 436–476; D. Tudor, *OR*³, p. 36–45, 126–130, 258–369; Idem, *Orașe..., passim*; Idem, *Historia*, 14, 1965, 3, p. 371–380; D. Protașe, *op. cit.*, *passim*; Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425–441; M. Besnier, *op. cit.*, p. 243; E. Manni, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰³ Eutropius, II, 13, 1, *Romanam ditionem ad fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit*.

¹⁰⁴ C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 245 (evacuarea trupelor s-a petrecut în mai multe etape); D. Tudor, *OR*³, p. 41.

¹⁰⁵ Djurdje Bošković, *Anciennes cultures du Djerdap*, p. 27.

¹⁰⁶ Vezi notele 69, 72–74 și M. Macrea, *op. cit.*, p. 464–465.

¹⁰⁷ D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 71–124; Idem, *OR*³, p. 42.

LA FORTERESSE ROMAINE ET BYZANTINE DE SUCIDAVA À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ENTREPRISES DANS LE SECTEUR SUD-EST

RÉSUMÉ

L'auteur présente le résultat des recherches entreprises en 1966—1968 et 1970 dans le secteur sud-est de la forteresse romano-byzantine de Sucidava.

Même si le secteur mentionné était en partie connu grâce aux investigations antérieures, effectuées à la fin du siècle passé par Cezar Bolliac et Gr. Tocilescu, et au cours des 35 dernières années par le prof. D. Tudor, il a offert une série de données nouvelles, les fouilles étant exécutées, cette fois-ci, sur des surfaces plus étendues, non affectées par les travaux antérieurs et, surtout, à des profondeurs beaucoup plus grandes qu'au-paravant. Ainsi, sur le terrain qui n'était pas dérangé par les anciennes fouilles, on a obtenu des éléments supplémentaires de stratigraphie qui complètent les observations faites jusqu'à présent concernant la date de la fondation de la citadelle et les destructions qu'elle a souffertes durant son existence. De même, en dégageant totalement la dernière courtine et les tours afférentes, on a pu établir les phases de la construction et de la réfection, avec les additions aux murs de défense faites pendant les trois siècles d'existence mouvementée, dans la partie la plus exposée aux attaques des barbares.

Parmi les nouveaux témoignages dus aux fouilles récentes, un intérêt tout particulier présente le premier niveau romain, qui rend nécessaire la reprise des discussions concernant la date de la fondation de la forteresse de Sucidava. Tandis que jusqu'à présent on considérait la citadelle de Sucidava comme construite à l'époque de Constantin le Grand, en associant son erection à la construction du pont tout proche, maintenant on a découvert sur toute la surface du secteur investigué des matériaux céramiques et des monnaies datant de la seconde moitié du IIIe siècle. Les monnaies les plus anciennes qu'on a découvertes sont du temps de Valérien, Gallien, Claude II et Aurélien et, en certains endroits, elles dépassent même en nombre celles de l'époque de Constantin.

Les dernières campagnes de fouilles ont abouti à la découverte d'un mur de défense plus ancien qui, à ce que l'on connaisse à présent, a eu le même trajet que la muraille constantinienne et doit être placé, en tenant compte des éléments stratigraphiques et détails constructifs, aux dernières décennies du IIIe siècle, tout comme le niveau dont il est parlé plus haut.

La construction de la forteresse de Sucidava, au IIIe siècle doit être corrélative à la situation créée vers le milieu du siècle, comme suite aux attaques carpo-gothiques, c'est-à-dire aux moments très difficiles qui ont affecté tant la Dacia Malvensis que la Moesia inferior et surtout aux mesures qu'on a prises en vue de l'abandon de la Dacie. La construction est à envisager dans le cadre des efforts déployés par Gallien pour la défense des provinces sud-danubiennes par la consolidation du

limes danubien. Les nouvelles constructions et les réparations des anciens camps sur la rive du fleuve prouvent que l'abandon de la Dacie n'a pas été une mesure de dernier moment, une décision fortuite ; par contre, elle a été préparée d'avance par d'autres mesures. En ce sens peuvent être comprises les différences des sources antiques se référant à la retraite des Romains de la Dacie, certains auteurs l'attribuant à Gallien, d'autres à Aurélien. Leurs informations deviennent compréhensibles si l'on conçoit l'abandon de la Dacie comme un processus de longue durée, commencé au temps de Gallien et fini sous Aurélien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Sucidava. Plan de la forteresse romaine et byzantine, avec la délimitation du secteur fouillé en 1966—1968 et 1970.

Fig. 2. — Sucidava. Plan de la fouille du secteur sud-est de la forteresse, avec la localisation des découvertes les plus importantes.

Fig. 3. — Sucidava. Profils : A. le profil de la paroi est, carreaux 3-3F (1967) ; B. section tour E — basilique (SB), profil de la paroi est (1971).

Fig. 4. — Sucidava. Le plan de la dernière courtine et des tours G, H et h, avec les phases de construction et réfection.

Fig. 5. — Sucidava. La tour extérieure H (n° 9).

Fig. 6. — Sucidava. Canaux pour tirants de la fondation du mur de défense du coin sud-ouest de la forteresse.

Fig. 7. — Sucidava. La tour h.

Fig. 8. — Sucidava. La dernière courtine et les poteaux pour le soutien des baraqués. Vue de l'intérieur de la forteresse.

